

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Wederopbouwhoeve 'Watervliet' met
grachtrestanten, in Kortemark (Handzame)

Monument
Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Wederopbouwhoeve 'Watervliet' met grachtrestanten, Kortemark
(Handzame), Kronevoordestraat 59 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/32011/102.1

Pol Vanneste en Koen Himpe

26/09/2017

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	14
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	20
1.4.1.	Bouwkundig erfgoed:.....	20
1.4.2.	Houtig erfgoed	21
1.4.3.	Omgevende graslanden met microreliëf	21
2.	Evaluerend gedeelte	21
2.1.	Geografische en thematische situering	21
2.1.1.	Beschermd erfgoed in de fusiegemeente Kortemark	21
2.1.2.	Walgrachtsites	22
2.1.3.	Wederopbouwhoeves	23
2.2.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	25
2.2.1.	De historische waarde.....	25
2.2.2.	De culturele waarde.....	26
2.2.3.	De ruimtelijk-structurerende waarde	26
2.2.4.	De architecturale waarde	26
2.2.5.	De archeologische waarde	27
2.3.	Motivering van het type bescherming.....	27
2.4.	Motivering van de afbakening van de monumentenbescherming.....	28
2.5.	Juridische toestand	28
2.5.1.	Onroerend Erfgoed:	28
2.5.2.	Ruimtelijke Ordening:	28
2.5.3.	Natuur en Bos:	28
2.5.4.	Landbouw en Visserij:	29
2.5.5.	Water:	29
2.5.6.	Landinrichting/ andere projecten:	29
3.	Beheersvisie	29
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	29
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	30
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	30
4.	Bronnen	30
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	31
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	31
5.2.	Fotobijlage	31
5.3.	Kaarten en foto's.....	31

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Situering

De wederopbouwhoeve 'Watervliet' is gelegen ten zuiden van de dorpskern van Handzame deelgemeente van Kortemark, aan de linkeroever van de Krekelbeek-Handzamevaart. Ten zuiden van de hoeve loopt de spoorlijn 73 Lichtervelde-De Panne. De hoeve is ontsloten langs een insteekweg van de Kronevoordestraat, voorbij het voormalige station.

De wederopbouwhoeve 'Watervliet', in historische bronnen ook bekend als hoeve 'Bavendamme', gaat als site met walgracht terug tot de 14de of 15de eeuw. De hoevesite werd vernietigd tijdens de Eerste Wereldoorlog en in de vroege jaren 1920 in situ heropgebouwd. Rondom het hoeve-erf en in de graslanden aansluitend in de vallei van de Krekelbeek-Handzamevaart zijn grachtrestanten en microreliëf bewaard.

Fysisch-geografisch behoort het noordelijk deel van Handzame tot het zandige 'Westelijk Houtland', het zuidelijk deel tot de zandlemige uitlopers van de 'Rug van Westrozebeke'. Centraal in het grondgebied bevindt zich de polderinsnijding van de Krekelbeek-Handzamevaart. Hier worden de zware kleigronden plaatselijk afgewisseld met zandige opduikingen. De kleigronden hebben door hun lage ligging vlak bij de beek een zeer natte bodemconditie met een permanent hoge grondwatertafel.

De ligging van de hoeve 'Watervliet' in Handzame in de nabijheid van de Krekelbeek-Handzamevaart vormt een belangrijk historisch en geografisch gegeven. De diverse benamingen voor de hoeve refereren aan deze ligging. De benaming 'Watervliet' is mogelijk te vertalen als een vliet met water. 'Bavendamme' lijkt te verwijzen naar een dam. Ook de benaming 'Croonevoorde' voor de meer westwaarts gelegen hoeve (Kronevoordestraat nummer 60) verwijst naar de ligging bij de Krekelbeek. Het toponiem '-voorde' kan wijzen op een vaste oversteekplaats.

Handzame was economisch niet onbelangrijk tijdens de middeleeuwen, net omwille van de Krekelbeek-Handzamevaart. Het gehucht 'Aarsgat' op de grens tussen Handzame en Kortemark, net ten zuiden van de Krekelbeek, fungeerde als kleine haven. Kooplieden voor de Torhoutse jaarmarkten (hoogtepunt in de 13de eeuw) voeren over het krekensstelsel van de IJzer tot Handzame en trokken vandaar te voet verder naar Torhout om er onder meer het Vlaamse laken te kopen. Tussen de IJzer en de 'Barisdamhoeve' in Werken (westelijke deelgemeente van Kortemark) is de Handzamevaart sinds 1775 gekanaliseerd.¹

Handzame behoorde samen met Kortemark tot de kasselrij van het 'Brugse Vrije', en daaronder het 'Ambacht Kortemark' onder de heerlijkheid van het 'Land van Wijnendale'.

Beschermingsaanvraag

Het betreft een ad hoc-dossier. In 2015-2016 werd een eerdere beschermingsaanvraag van de eigenaar en het gemeentebestuur herhaald. Door het project inventarisatie van wederopbouwhoeves in de Westhoek kan de hoeve 'Watervliet' thematisch afgewogen worden. Uit deze afweging blijkt dat ze een unieke plaats inneemt binnen het erfgoed van wederopbouwhoeves (zie 2.1. geografische en thematische situering).

1.2. Historisch overzicht

Volgens lokaal historicus Werbrouck bestaat verwarring over (de locatie van) het kasteel van Handzame: "Wanneer er in oude documenten sprake is van het kasteel van Handzame is het niet altijd duidelijk of dit het kasteel Croonevoorde betreft ofwel het kasteel Watervliet".² Deze verwarring of strijd tussen kasteelsites of herenhoeves is ingebed in de

¹ Inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/135170 (dorpsinleiding), geraadpleegd op 3 juli 2017.

² Werbrouck 2010. Een allesomvattende historische monografie voor het dorp Handzame ontbreekt.

stichtingslegende en het wapenschild van Handzame: bij de verzoening tussen de heren van 'Croonevoorde' en 'Watervliet' zouden beide families de 'handen samen gelegd' hebben. Sommige auteurs zien deze legende als een historische gebeurtenis, meer bepaald in de tweede helft van 14de eeuw.³

Het toponiem 'Watervliet(hoeve)' komt pas voor op de topografische kaart van 1979. In tegenstelling tot de benaming 'Watervliet' komt 'Bavendamme' wel voor op historische kaarten (zie verder). Vanuit een cartografische en historische synthese is het erg aannemelijk om de hoevesite in kwestie te identificeren als de (kern)site van het kasteel of heerlijkheid van Watervliet, gekoppeld aan de belangrijke adellijke familie van den Berghe. In de literatuur worden er slechts drie belangrijke kasteelsites of herenhoeves vermeld voor Handzame. Ook cartografisch zijn er slechts drie sites met ruime (dubbele) omwalling aanwijsbaar, en daarvan hebben 'Croonevoorde' en 'Amersvelde' een naamsaanduiding op historische kaarten. Bij een nadere bestudering van de omvang (oppervlakte) en het grachtensysteem van de hoevesite 'Watervliet', blijkt het grote belang en de uitzonderlijke positie ervan. De link met de historische site 'Watervliet' van de belangrijke adellijke familie van den Berghe is vanzelfsprekend.

De benaming 'Watervliet(hoeve)' is niet uniek, maar wel eerder zeldzaam. Deze benaming komt minimaal drie maal voor in Vlaanderen, maar mogelijk kunnen er onderlinge linken gelegd worden. In Brugge werd het Sint-Jorishof, nadat het in 1541 in het bezit kwam van de familie Lauwerijn, heren van Watervliet (in Oost-Vlaanderen) al vlug 'Hof van Watervliet' genoemd.⁴ Het Oost-Vlaamse Watervliet is een typische poldergemeente met kreken, gelegen tussen de Leopoldvaart en de Nederlandse grens. Het middeleeuwse Watervliet verdween tijdens de grote overstroming van 1377. Het huidige Watervliet is omstreeks 1500 gesticht door Hieronymus Lauwerijn. Hierbij ontstond ook een 'Kasteel van Watervliet', waarvan de kasteelhoeve gedeeltelijk bewaard is.⁵ Verder wordt een mogelijke link tussen 'Watervliet' in Handzame en het Oost-Vlaamse Watervliet toegelicht.

Ook in Langemark was er een 'heerlijkheid Watervliet' en is de wederopbouwhoeve 'Hof ter Watervliet' bewaard.⁶ Het is echter mogelijk dat de heerlijkheid in Langemark, met oudste vermelding in 1369, gelinkt is met deze in Handzame. Joos van den Berghe, 'heer van Watervliet' in Handzame, kocht immers rond 1371 een leen in Langemark van Diederik van Watervliet. Deze Diederik is mogelijk te identificeren als ridder Diederik van Watervliet die in 1361 het Brugs poorterschap verwierf.⁷

Familie van den Berghe, heerlijkheden en tienden

Op de 'Grote Kaart van het Brugse Vrije' door Pieter Pourbus (1561-1571, kopie door Pieter Claeissens in 1601) wordt Handzame aangeduid met de Sint-Hadrianuskerk ten noorden van de Krekelbeek-Handzamevaart. De vallei is ingenomen door graslanden of zogenaamde broeken. Op de kaart zijn drie kasteelsites of herenhoeves aangeduid: de nog bewaarde sites 'Croonevoorde' en 'Watervliet', en de verdwenen site 'Amersvelde'.⁸ Het betreft vage, eerder symbolische aanduidingen. Ten westen en ten oosten van de huidige Kronevoordestraat worden als het ware twee hoevesites gespiegeld: respectievelijk de

3 Lowie I. 2006, 21. Dezelfde auteur stelt dat zowel 'Watervliet', 'Amersvelde' als 'Croonevoorde' eigendom was van de 'heren van Watervliet' (p. 23). Werbrouck toont echter aan dat 'Croonevoorde' en 'Watervliet' zeker niet steeds in dezelfde handen waren. Wel schrijft hij dat het geslacht van Marievoorde ('Croonevoorde') via huwelijk verwant was met het geslacht van den Berghe (Werbrouck 2010, 4).

4 Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/29577, geraadpleegd op 3 juli 2017.

5 Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/59267, geraadpleegd op 3 juli 2017.

6 De Flou 1936, kolom 140-143. Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/44127, geraadpleegd op 3 juli 2017.

7 "Van den lene dat hi cochte jeghen meer Diederike van Watervliet." Zie: De Flou 1936, kolom 140, Van den Abeele 2000.

8 Het is onduidelijk of de termen kasteel, kasteelsite of kasteelhoeve voor de sites 'Croonevoorde' en 'Watervliet' historisch correct zijn. Het betreft belangrijke walgrachtsites, die daarom niet noodzakelijk verband houden met een kasteel. Cartografisch komt de site 'Croonevoorde' het dichtst in de buurt van een kasteelsite. De term herenhoeve kan zeker op beide sites toegepast worden.

hoeve 'Croonevoorde', aangegeven als "Croon", en de hoeve 'Watervliet', zonder naamaanduiding.

Deze constellatie met twee historische sites nabij de Kronevoordestraat is in 2017 nog grotendeels afleesbaar: 'Croonevoorde' is een heropgebouwde historische hoeve met omgevend landbouwareaal, ten westen van de straat en ten zuiden van de Krekelbeek-Handzamevaart (geen grachtrestanten bekend); de hoeve 'Watervliet' is een dito hoeve ten oosten van de straat, en ten zuiden van de beek, met bewaarde grachtrestanten.

De benaming 'Watervliethoeve' (topografische kaart, uitgave 1979) in Handzame verwijst naar de vroegere 'heerlijkheid en kasteel van Watervliet', die vermeld worden vanaf de 14de en 15de eeuw. De adellijke familie van den Berghe zou reeds circa 1350 eigenaar geweest zijn van de 'heerlijkheid Watervliet'. Volgens Brugs historicus en archivaris Gilliodts-Van Severen woonden de 'heren van Watervliet' op het meer zuidelijk gelegen, maar inmiddels verdwenen 'Hof van Amersvelde' in Handzame. Dit was een deels onafhankelijk leen met eigen schepenbank, dat rechtstreeks van de Burg van Brugge afhing. In 1826 werd deze site in een advertentie omschreven als een "betimmerde en bewalde schaappagthoeve genoemd het Amersveld kasteel". In 1916 was de hoeve nog bewaard, op vandaag rest er echter niets van deze site.⁹

Joos van den Berghe (gestorven in Handzame in 1407) en zelfs zijn vader Nicolaas worden in genealogische bronnen als 'heer van Watervliet' genoemd.¹⁰ Reeds in de jaren 1360-1370 zijn er leden van het geslacht van den Berghe terug te vinden in de magistraatslijsten van het 'Brugse Vrije'.¹¹ Er is meer geweten over Jan van den Berghe (+ 1447), zoon van de eerder genoemde Joos en Germaine van Lichtervelde. Op zijn verdwenen grafmonument werd Jan van den Berghe aangeduid als "fondeur van 't casteel van Watervliet in Handsaeme".¹² Cornelius Gailliard (Brugge, circa 1520-1563), wapenheraut van keizer Karel V en één van de vroegste genealogen van Vlaanderen beschreef het verdwenen grafmonument met ligbeeld van Jan van den Berghe en diens vrouw Maria van Rode als volgt: "*In de voorkercke, op de noortzijde, in een tombe onder den muer staet, met een mansbeelde int' harnas ende wapenrock, licht met sijn timbre onder zijn hooft, Jan vanden Berghe, fondeur van t' casteel van Watervliet in Handsaeme, fs Joos die was een dienaere van Jannes s' graven zuene van Namen, ende sijn casteleijn ende bailliu van Winnendale ende Torrou, ende daer naer souverain bailliu van Vlaenderen, obiit 1447, den 7 octobre*".¹³

Het is onduidelijk of dit grafmonument zich in de kerk van Handzame bevond of in de 'kapelanie van Amersvelde'. Volgens de beschrijving was het monument opgesteld in een kerk met voorkerk, waardoor de kerk van Handzame waarschijnlijker is. Bij de opheffing en overheveling van de 'kapelanie van Amersvelde' naar de kerk van Handzame in de eerste helft van de 17de eeuw werden de 'grafstenen' van Jan van den Berghe (1360-1447) en zijn zoon Joos (gestorven in Handzame, in 1458 of 1459), 'heren van Watervliet en Amersvelde', verplaatst naar de kerk van Handzame. In de buitenmuur van de zuidbeuk van de kerk van Handzame is anno 2017 een grafsteen in blauwe hardsteen van circa 1447 bewaard, van de adellijke heer Jan van den Berghe.¹⁴

De van den Berghes behoorden tot de kleine Vlaamse landadel. Leden van deze familie vervulden gedurende lange tijd hoge ambtelijke functies in het 'Brugse Vrije'. Jan van den Berghe spande echter wel de kroon. Hij bekleedde een indrukwekkend aantal baljuwschappen en andere ambten. Achtereenvolgens was hij kastelein en baljuw in de

9 Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/135170 (dorpsinleiding) en 114754, geraadpleegd op 3 juli 2017. Lowie M. 1994, 97. Lowie baseert zich op Gilliodts-Van Severens "Coutume du Bourg de Bruges" (1883).

10 Lowie M. 1994, 97, Werbrouck 2010, 4, www.geni.com/people/Joos-van-den-Berghe-heer-van-Watervliet geraadpleegd op 5 juli 2017. Lowie baseert zich op Gilliodts-Van Severens "Coutume du Bourg de Bruges" (1883).

11 Lowie I. 2006, 23.

12 De Flou 1936, kolom 140. De Flou stelt dat de grafsteen in blauwe hardsteen van Jan van den Berghe is bewaard in de buitenmuur van de zuidbeuk van de kerk van Handzame.

13 S.N. 2006, 200-201, Bethune 1900, 240-245, Vandewalle-Willems 1952, 46-47. Lowie M. en ook andere bronnen stellen echter dat Jan in 1439 zou zijn overleden.

14 Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/91180, geraadpleegd op 3 juli 2017.

heerlijkheid Wijnendale (einde 14de eeuw), schepen (vanaf 1394, gedurende bijna 40 jaar) en burgemeester in het 'Brugse Vrije' (1399 en 1401), baljuw van de 'Vier Ambachten' (een bestuurlijke en juridische eenheid in het graafschap Vlaanderen, het noordelijk deel ervan vormt thans Oost-Zeeuws-Vlaanderen), baljuw van Kortrijk (1405-1407) en van Veurne (1407-1411), schout van Brugge (1411-1412). In 1407 werd hij gepromoveerd tot raadsheer van de hertog van Bourgondië. In 1412-1413 vervulde hij de functie van waterbaljuw van Sluis. In 1412 werd hij gepromoveerd tot raadsheer bij de Raad van Vlaanderen (tot 1414). Hoewel niet universitair geschoold was hij auteur van het belangrijke "Het kaetspel ghemoralizeert" (1431). Dit werk vormt een allegorische uitbeelding van de in zijn tijd gebruikelijke rechtspleging aan de hand van het kaatsspel. Jan stond dicht bij de heren van Wijnendale (het huis van Namen), ook nadat hij raadsheer werd voor de Bourgondische hertogen. Een bewijs hiervan is dat Jans zoon, Joos, opgeleid werd door hofdame Johanna van Harcourt. Deze weduwe van graaf Willem II, graaf van Namen, moest Joos de ingewikkelde hofetiquette bijbrengen. Toch zou deze Joos van den Berghe het - buiten heer van 'Watervliet' en 'Amersvelde', en 'forestier van Houthulstbos' - niet verder brengen dan schepen en burgemeester van het 'Brugse Vrije'.¹⁵

Op de hoevesite 'Watervliet' vond tot nog toe slechts een erg beperkt en niet systematisch archeologisch onderzoek plaats. In 1973 werden een aantal scherven gevonden in de grachtverbreding gevuld met water (noordwestzijde van het huis), een restant van de vroegere omwalling. De scherven van melkteilen in rood aardewerk werden door student Tony Oost omschreven als "ondiepe kommen met naar buiten verdikkende rand". Melkteilen komen voor van de 14de tot de 19de eeuw. De scherven lijken zowel technisch (baksel en glazuur) als typologisch (vormgeving) tot de 15de of 16de eeuw te behoren.¹⁶

Brugs historicus en archivaris Gilliodts-Van Severen geeft in zijn "Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées" van 1892 een verklaring voor de benaming 'Watervliet' voor de heerlijkheid in Handzame. Vanuit een gelijkenis tussen het wapenschild van de familie "*vanden (sic) Berghe heeren van Watervliet, te Hansaeme*" en dat van de Oost-Vlaamse heerlijkheid Watervliet oppert hij dat "*die vanden Berghe haerlieden nu scryvende heere van Watervliet te Hanzaeme, moeghen van eenighe dochtere van die van Watervliet gecomen syn; ende soo de heerlicheyt van Watervliet over lanck verdroncken is gheweest, hebbende het leen te Hanzaeme doen den naem gheven: Watervliet, draeghende oock de oude wapenen van Watervliet, laetende het rechte wapenen van die vanden Berghe...*".¹⁷ Deze vermelding wijst op een mogelijk familiaal verband tussen de heren van de Oost-Vlaamse 'heerlijkheid Watervliet' en deze van de 'heerlijkheid Watervliet' in Handzame. Er wordt niet enkel verwezen naar de wapenschilden, maar ook naar een andere gelijkenis tussen beide heerlijkheden. Het middeleeuwse Watervliet, een typische poldergemeente met kreken, verdween tijdens de grote overstroming van 1377, en werd rond 1500 hersticht door Hieronymus Lauwerijn.¹⁸ Het dorp Handzame en de daarbinnen gelegen 'heerlijkheid Watervliet' werd, gezien de ligging aan de Kregelbeek-Handzamevaart, ook periodiek overstroomd. Tijdens de 17de-eeuwse oorlogen met Frankrijk vormden Kortemark en Handzame de grens tussen het 'Brugse Vrije' en de door de Fransen veroverde 'Kasselrij Ieper'. Door het doorsteken van sluizen werd telkens een deel van Veurne-Ambacht onder water gezet, wat mogelijk ook gevolgen had voor de vallei van de Kregelbeek als polderinsnijding.¹⁹

15 Van Bork & Verkruijsse 1985, 69, Lauwers 1999, Lowie I. 2006.

16 Mails Marc Dewilde en Koen De Grootte, Erfgoedonderzoekers archeologie van het Agentschap Onroerend Erfgoed, de dato 13 juni en 10 juli 2017. De scherven worden bewaard bij het gemeentebestuur van Kortemark. Niet alle scherven konden bekeken worden.

17 Gilliodts-Van Severen stelt gelijkenissen vast tussen de wapenschilden van "Venant van den Berghe" (vermoedelijk te vertalen als navenant of zogenaamde) en Diederijck van Watervliet. Deze Diederijck doet dan weer denken aan Diederik aan wie Joos van den Berghe rond 1371 een leen in Langemark kocht. Het is onduidelijk van waar Deflou het jaartal 1613 vandaan haalt. Zie: Deflou 1936, kolom 140, Gilliodts-Van Severen 1892, 429-430.

18 Inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/301545, geraadpleegd op 3 juli 2017.

19 Inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/135170 (dorpsinleiding), geraadpleegd op 3 juli 2017.

Vanaf de 16de eeuw komt ook het toponiem 'Bavendamme' voor, dat met grote zekerheid aan de hoeve 'Watervliet' kan gekoppeld worden. De eerste vermelding van "het leen Bavindamme, gehouden van Wijnendale" dateert van 1535. Ook in 1543 wordt het 'Leen te Bavendamme' vermeld. Vermoedelijk zijn 'Bavendamme' of 'Bavindamme' en het 'Leen te Bavendamme' apart te onderscheiden, maar verwante leengoederen. In een document van 1677 wordt 'Bavendamme' omschreven als een "leen, groot sijnde XVIII gemeten I lyne LXXXIII roeden lants, ende is gerechte derde deel tleengoed te bavendamme, groot in t'geheel LV gemeten, II lijnen, XLIX roeden".²⁰ Het 'Bavendamme tiend' wordt voor het eerst vermeld als "eene tiende, bij de beek en Langendambrug" in 1626-1712. In 1677 is het "eene thiende streckende binnen de prochie van Handsame (...) op de zuijtsijde vande voorseide vaert aan de langedambrugge". In 1785 heet het dat het tiende aan de zuidzijde van de vaert, begint aan de "Langendambrugge".²¹ Een tiende is in origine een kerkelijke winstbelasting op landbouwgoederen. Het valt echter niet uit te sluiten dat een tiende in de loop der eeuwen tot het leenrechterlijk systeem ging behoren en verkocht kon worden.

Dat de 17de-eeuwse kaart van het 'Bavendammetiend' in Handzame zowel de hoeve 'Croonevoorde' als de hoeve 'Watervliet' afbeeldt, versterkt het vermoeden dat (de heerlijkheid of het tiende) 'Bavendamme' ruimer kan omschreven worden dan het areaal van de hoeve in kwestie. In elk geval vormt deze kaart de oudste, gedetailleerde afbeelding van de twee belangrijkste hoevesites van Handzame, met name de hoeve 'Croonevoorde' en de hoeve 'Watervliet'.²² Op deze kaart wordt het landbouwareaal ten zuiden van de Krekelbeek-Handzamevaart weergegeven. Ten noorden van de waterloop is als referentiepunt de kerk van Handzame getekend. Tussen de "Thourout Straete", ongeveer het tracé van de huidige Staatsbaan, en de dorpskern loopt een straat, voorloper van de huidige Kronevoordestraat, van zuid naar noord. Ten westen van deze straat bevindt zich de hoevesite 'Croonevoorde', binnen een achtvormige omwalling. De site is bereikbaar via een dreef aan de zuidzijde vanuit de "Thourout Straete". Het op het 'opperhof' in perspectief getekende ruïneuze gebouw met toren heeft kasteelallure. De graslandpercelen zijn ten noorden van de hoeve gelegen, naar de Krekelbeek-Handzamevaart toe. Ten oosten van deze straat is een tweede, bijna even grote omwalde site aangeduid als "Bavendamme": twee vrijstaande gebouwen zijn in perspectief getekend binnen een grote rechthoekige omwalling. De omwalde site is toegankelijk via een dreef met opgaande bomen aan de zuidzijde vanuit de "Thourout Straete". Ten noorden van de hoevesite, naar de kronkelende Krekelbeek-Handzamevaart toe, zijn graslandpercelen ingekleurd. Aan de westzijde van het erf is een gebouw aangeduid, mogelijk een schuur. Aan de oostzijde van het erf is een (boeren)huis met schoorsteen aangeduid. Ten noorden van het erf is vaag een derde gebouw aangeduid.

Op deze 17de-eeuwse kaart zijn dus beide hoevesites afgebeeld. Dit wijst er mogelijk op dat beide sites (onrechtstreeks) tot dezelfde heerlijkheid of tiende behoorden of onder dezelfde eigenaar vielen. Een merkwaardig gegeven is dat beide hoevesites ook met een (gedeeltelijke) dreef verbonden zijn met de Krekelbeek-Handzamevaart.

Gilliodts van Severen vermeldt 'Bavendamme' in zijn "Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées" als 110de leen van Wijnendale. Dit leen van "37 gemete 66 roeden" werd in 1626 gehouden door François Dyserin, en op 9 juni 1788 verheven door Pierre van Caloen.²³

20 Gozuinus de Bavindam wordt echter reeds vermeld in de 12de eeuw. Het molenrecht in het 'Ambacht Kortemark' werd in 1281 of kort erna door graaf Gwijde van Dampierre (1226-1305) afgestaan aan Colard van Bavindam. De van Bavindammes waren baljuw in de heerlijkheid Wijnendale en in onder meer Torhout, Sluis en Damme. Zie: De Flou 1914, kolom 583-584, Werbrouck 2010, inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/91016 (Koutermolen in Kortemark).

21 De Flou 1936, kolom 584-585.

22 Rijksarchief Brugge, Kaarten en Plannen, nr. 577.

23 Werbrouck 2010, 4. Werbrouck baseert zich hiervoor op Gilliodts-Van Severens "Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées: Winendale, Ysendike, deel 6, 1893). Pierre van Caloen vormt een aanknopingspunt om te bewijzen dat het leen 'Bavendamme' wel degelijk te identificeren is als de site van de wederopbouwhoeve 'Watervliet'. Volgens het primitief kadasterplan was Henri van Caloen, een Brugse rentenier, circa 1829 immers eigenaar van de hoeve 'Watervliet'.

Een document van 1785 in verband met goederen die onder de 'heerlijkheid Wijnendale' ressorteerden, maakt de verwarring er niet minder op. Er is drie keer sprake van 'Bavendamme':

- 1) de "jegenote" of plaats "genaemt bavendamme" gesitueerd in "de prochie van Hantsaeme, zuijt oost vande kercke". Dit klopt met de actuele ligging van de hoeve 'Watervliet' (Wijnend. 3063, nr. 72);
- 2) "het selve Bavendamme goet alsoo tsamen grootvolgens den voorschreven lokalen terrier den nomber van 55-I-95 roeden (Wijnend. 3063, nr. 109);
- 3) de "hofstede, landt ende meesch, genaemt bavendamme" (55 gemeten, 2 lijnen, 49 roeden) echter gesitueerd "zuijt west bij de kerke, al teenen blocke, op de suijsijde vande hantsaeme vaert" (Wijnend. 3063, nr. 109). Deze omschrijving klopt met de kasteelhoeve 'Croonevoorde' die inderdaad ten zuidwesten van de kerk gelegen is en ook ten zuiden van de Handzamevaart.²⁴

Ongeveer in dezelfde periode is het "Manschepe bouck van de heerlijkheid Wijnendale" van 1774 te situeren. Op een kaart in dit 'Manschepe bouck' is de omwalde site gedetailleerd aangegeven, met ten noorden een groot graslandperceel palend aan de Krekelbeek-Handzamevaart. Net zoals op de 17de-eeuwse kaart is de hoeve gevat in een grote rechthoekige omwalling. Een wijziging in 1774 is echter dat het boerenhuis (zelfde locatie als op 17de-eeuwse kaart) nu nog eens apart omwald is. Aan de noordzijde sluit de rechthoekige omwalling rond het boerenhuis aan op de ruimere rechthoekige omwalling van het 'neerhof'. De omwalde site rond het huis heeft een relatief kleine oppervlakte: de achtergevel van het boerenhuis paalt direct aan het water. Op het 'neerhof' staan, ten westen van het omwalde huis, twee vrijstaande landgebouwen met L-vormige opstelling, waarvan het meest westelijke het grootste is (locatie van de schuur op de 17de-eeuwse kaart). Het 'neerhof' is deels als boomgaard gekarteerd. Bovendien zijn ten noorden en ten oosten van de buitenomwalling nog twee percelen als boomgaard aangeduid. Het boomgaardperceel ten noorden is toegankelijk via een opening in de grote rechthoekige omwalling. Dit perceel is aan de noordzijde afgeboord met een gracht, die via een schuine doorsteek door het grote graslandperceel verbonden is met de Krekelbeek-Handzamevaart. Dit perceel is aan andere zijden ook gedeeltelijk omgracht, waardoor een verbinding met de walgracht ontstaat. Ten noorden van het oostelijke boomgaardperceel, in het aansluitende graslandperceel, is vaag een kleine, rechthoekige structuur aangeduid. Deze structuur kan mogelijk verwijzen naar een vroegere, maar in de 18de eeuw reeds verlaten walgrachtsite. Een andere verklaring is dat deze structuur betrekking had op een ontginning van bouwstof (klei) of eventueel brandstof (veen). Aan de zuidzijde van de hoeve is, tussen de akkerlandpercelen, de toegangsdreef herkenbaar vanaf een west-oost verlopende weg. In de legger van het boek is de site aangeduid als "numero 109 en 110" met als eigenaar "Virgino Marie Josepha Constantinus (?) de nieuwlant uxor Joncker Van Caloen" en omschreven als "leen groot (...) te Bavendamme".

Op de kabinetskaart van Graaf de Ferraris (1770-1778) is de hoevesite 'Watervliet' getekend zonder naamaanduiding, dit in tegenstelling tot het "Cha(teau) Croone Voorde" ten westen ervan (omwille van de brede omwalling van het 'opperhof' lijkt dit wel een echt waterslot). De hoeve 'Watervliet' is gevat in een grote rechthoekige omwalling, en het boerenhuis (op rechthoekige plattegrond) is opnieuw aangeduid binnen een kleinere omwalling, die aan de westzijde geopend is naar het 'neerhof'. Anders dan bij het 'Manschepe bouck' is de omwalling rond het boerenhuis nagenoeg vierkant, en raakt ze de grote omwalling niet. Wellicht kan dit verklaard worden doordat de kabinetskaart het ook omgrachte, noordelijk boomgaardperceel mee opneemt binnen het 'neerhof'. Op dit 'neerhof' zijn, ten westen van het huis, twee vrijstaande landgebouwen in een L-vormige constellatie opgesteld. Op het volledige 'neerhof' worden boomgaarden gekarteerd. De rechthoekige omwalling van het 'neerhof' is aan de zuidzijde geopend, alwaar een toegangsdreef aansluit. Bij deze toegang, net binnen de omwalling, is een derde vrijstaand landgebouw aangeduid op een kleine vierkante plattegrond. In de oostelijke hoek met de

24 De flou 1936, kolom 583-584.

toegangsdreef, net buiten de omwalling, is een vierkant tuinperceel aangeduid. Ten zuiden en ten westen van de hoeve zijn er akkerlandpercelen. Ten noorden van de hoeve wordt één groot graslandperceel voorgesteld, naar de of Krekelbeek-Handzamevaart toe, die hier aangeduid is als "Crekelbeke". De rechthoekige structuur ten noorden van de hoeve is niet aangeduid op de kabinetskaart van de Ferraris.

Op het primitief kadasterplan (circa 1829) keert de constellatie met een ruim, omwald 'neerhof', waarbinnen een omwald boerenhuis, grosso modo terug naar de optekening in 1774. De rechthoekig omwalde site met boerenhuis en bijkomend klein landgebouw (in de legger "huis en plaets" en "tuin") is aan de westzijde geopend naar het 'neerhof'. Onmiddellijk achter het boerenhuis lag het oostelijk deel van de omwalling van dit centrale huisperceel. Het 'neerhof' is in de legger aangeduid als boomgaard. Ten westen van het boerenhuis zijn twee vrijstaande landgebouwen in een L-vormige constellatie opgesteld, vermoedelijk betreft het de schuur ten westen, en de stal ten noorden. De hoeve kan getypeerd worden als een polderhoeve met een ruim begraasd 'neerhof' met boomgaard. De voornaamste bestanddelen - het huis, de stalling en de schuur - zijn U-vormig opgesteld, op ruime afstand van elkaar. Een derde klein landgebouw is aangeduid tussen de toegang tot het 'neerhof' en de toegang naar het omwalde huisperceel. De grote rechthoekige omwalling rondom het 'neerhof' is naar het noorden en naar het oosten geopend naar het omgevende boomgaardperceel. Een nieuw gegeven vormt de halfronde uitstulping in de omwalling, ongeveer ter hoogte van de noordelijke zijgevel van het boerenhuis. Deze uitstulping is via een T-vormige gracht verbonden met een vierkante structuur, geregistreerd als "water als weide". Deze structuur correspondeert met de noordelijke vervaagde structuur aangeduid op de 18de-eeuwse kaart van het 'Manscepe bouck'.

Volgens het kadaster was de hoeve met aanpalende gronden circa 1829 eigendom van de weduwe en kinderen van de Brugse rentenier Henri van Caloen. In de hoek van de zuidelijke toegangsdreef en de omwalling is een tuinperceel aangegeven. De plattegrond van het boerenhuis geeft ter hoogte van de zuidelijke zijgevel een verkorting weer. Dit kan wijzen op een bij het boerenhuis aansluitend bakhuis.²⁵

De hoeve is gelijkaardig weergegeven op de Atlas der Buurtwegen (circa 1843). De zuidelijke toegangsdreef gaf uit op 'Chemin nr. 16', grosso modo het tracé van de huidige Staatsbaan.

Op de militair-topografische kaart van 1861 is de omwalling van het 'neerhof', en van het boerenhuis daarbinnen, nauwelijks gewijzigd. Het westelijke deel van de omwalling rond het boerenhuis is nu doorgetrokken naar de zuidelijke omwalling van het 'neerhof'. Het onbebouwde vierkante perceel ten noorden van de hoeve is voor het eerst aangeduid als een walgrachtstructuur, geopend aan de zuidzijde. De grootste wijziging is dat de hoeve nu is afgesneden van de zuidelijke akkerlandpercelen door de in 1857-1858 aangelegde spoorlijn 73 Lichtervelde-De Panne. Van de zuidelijke dreef is geen sprake meer. Vermoedelijk verschaft een west-oost verlopende ontsluitingsweg, deels voorgesteld als voetweg, toegang tot de hoeve. Sindsdien is de hoeve ook afgesneden van de vroegere akkerlandstructuur (ten zuiden van de hoeve).

Op de militair-topografische kaart van 1883 is de omwalling gedeeltelijk gedempt. Van de omwalling van het 'neerhof' is enkel het westelijke en het noordelijke deel bewaard. De omwalling rond het boerenhuis is volledig bewaard. De noordelijke walgrachtstructuur is nu aangeduid als een onbebouwd vierkant perceel, aan de vier zijden omwald. Ter hoogte van de west-oost verlopende ontsluitingsweg is een laad- en loskade langs de spoorlijn aangelegd.

In 1896 noteerde het kadaster de afbraak van twee kleine landgebouwen op het 'neerhof'. Verder werden het huisperceel en het 'neerhof' met schuur en stal verenigd tot één perceel (grosso modo het huidige kadastrale perceel). De omwallingen werden in de

25 Dit gegeven komt ook terug bij de mutatieschets van 1896. Kadasterarchief West-Vlaanderen, 1896/9.

uitgangsschets nog in hun volledigheid opgetekend. Op de 'schets na' wordt geen enkele omwalling weergegeven, wellicht vanwege het beperkte fiscale belang. In 1896 was de hoeve eigendom van Emile van Loo-de Serret uit Gent. Emile van Loo (1840-1895) was consul in Gent van onder meer Argentinië en Portugal.²⁶ De volledige demping van de omwallingen in 1896 wordt tegengesproken door de militair-topografische kaart van 1911, die precies dezelfde situatie weergeeft als de kaart van 1883.

Voor de Eerste Wereldoorlog was de hoeve eigendom van Hector Roelens, liberaal grootgrondbezitter en politicus. Hector Roelens bezat een ast die in 1912 in brand stond. Gelukkig kon de brand op tijd geblust worden. De ast was ingeplant tussen andere gebouwen.²⁷ Het valt moeilijk te bewijzen dat deze ast zich op de hoeve 'Watervliet' bevond.

Eerste Wereldoorlog: vernietiging van de hoeve gedocumenteerd door luchtfoto's

Tijdens de Eerste Wereldoorlog, meer bepaald van 20 oktober 1914 tot 14 oktober 1918, lag Handzame in bezet Duits gebied, op een tiental kilometer van het westelijk front. Het dorp fungeerde als rustplaats voor troepen, die voor een belangrijk deel in de hoeves werden ingekwartierd. Tot aan de Derde Slag bij Ieper (31 juli-eind november 1917) mocht de burgerbevolking in het dorp blijven. De familie Roelens zou in 1914 naar Frankrijk gevlucht zijn. Een krantenartikel in verband met het huwelijk van Herman, zoon van Hector, stelt echter dat Hector zich na de Duitse bezetting van Handzame in Brugge vestigde.²⁸

De hoeve 'Watervliet' lag net ten noorden van de spoorlijn 73 Lichtervelde-De Panne en het station van Handzame. Deze spoorlijn en het station vormden een belangrijke factor voor de oorlogsgebeurtenissen in het dorp. Het vier kilometer verder ten westen gelegen station van Zarren vormde het eindstation voor Duitse militairen richting front.

Het station van Handzame werd uitgebouwd tot een spooreplacement. De van west naar oost lopende spoorlijn werd ter hoogte van Handzame gekruist door noord-zuid gerichte 'Förderbahnen' of bevoorradingsspoorlijnen. Begin 1915 richtten de Duitsers rondom het station van Handzame een pionierspark in. Treinen voerden zand, cement en ijzeren staven aan, onder meer om bunkers te bouwen. In 1916 werd naast het pionierspark ook een munitiepark aangelegd. Een zijspoor verbond het munitiepark met het station.²⁹

Op 30 juli 1917, de dag vóór de Derde Slag bij Ieper van start ging, werd Handzame hevig beschoten door de geallieerden, vanuit het onbezette Belgische grondgebied achter de IJzer. Doelwitten waren onder meer het pioniers- en munitiepark nabij het station. Ook de volledige dorpskern van Handzame kreeg daarbij de volle lading.

Een artikel uit een onbekende krant of tijdschrift onder de rubriek "Oorlog in 't land" (datum onbekend) doet het relaas van "Handzaams' zwaarste dag":

"Voor die rampzalige dag van 30 juli 1917 hadden geallieerde vliegers wel af en toe ons dorp met bommen bestookt, maar telkens zonder veel schade aan te richten. Erger was het toen men begon te schieten. Kort te voren, toen men van over de IJzer enkele obussen hierwaarts richtte, had op Amersvelde Karel Vanthuynne de dood gevonden en werd Achiel Vandromme gekwetst. De bewoners konden zich niet voorstellen dat een grotere ramp hen boven het hoofd hing... In de namiddag van 30 juli gebeurde het. Het werd een ware heksensabbat die verscheidene uren duurde. Obussen van 280 en 320 mm, benevens granaten van minder kaliber deden de grond daveren en zaaiden wijds en zijds vernieling. Het Schoolklooster moest er een van d'allereersten aan geloven. Ruiten kletterden, deuren

26 Kadasterarchief West-Vlaanderen, 1896/9. [nl.wikipedia.org/wiki/Van_Loo_\(adellijk_huis\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Van_Loo_(adellijk_huis)), geraadpleegd op 19 juni 2017.

27 Openbare Bibliotheek Brugge, Historische kranten, Gazette van Brugge, 15 april 1912.

28 Telefonisch gesprek met mevrouw Kisters, eigenares van de hoeve, op 2 mei 2017. Hector Roelens was de grootvader van mevrouw Kisters. Zie ook: Openbare Bibliotheek Brugge, Historische kranten, Journal de Bruges, 5 mei 1938.

29 Lowie 1999, 114. Kellens & Vandenberghe, 35.

vielen uit hun hengsels, een deel der schoollokalen stortte in. Een munitietrein op een der spoorlijnen geparkeerd, werd getroffen en een kettingontploffing volgde (...).³⁰

Hierna werd de gemeente ontruimd en richtten de Duitsers een nieuwe stelling op van Handzame tot Ledegem. De toren van de Sint-Hadrianuskerk (of wat ervan restte) werd in de nacht van 21 op 22 juni 1918 door de Duitse troepen om strategische redenen gedynamiteerd. Handzame-dorp werd heroverd tijdens de tweede fase van het Bevrijdingsoffensief in 1918 (14-17 oktober). Vanaf oktober 1918 keerde de bevolking terug naar Handzame.³¹

De evolutie van de oorlogsschade wordt voor de hoeve 'Watervliet' geïllustreerd door een reeks militaire luchtfoto's. Op een luchtfoto van 15 juli 1916 is de hoeve nog intact. De inplanting van de gebouwen is nog hetzelfde als op de Atlas der Buurtwegen (circa 1843). Voor de omwallingen is er een verschil met de militair-topografische kaart van 1911. De situatie komt beter overeen met de Belgische militaire stafkaart van 30 oktober 1917: van de buitenste omwalling is enkel de noordelijke gracht, en een aanzet van de oostelijke gracht bewaard, van de omwalling van het boerenhuis is enkel de aanzet van het westelijk deel bewaard.³² Of er water in de grachten staat, valt moeilijk af te lezen van de luchtfoto, maar de restanten van de omwallingen, en vooral het noordoostelijke deel, zijn nog duidelijk afleesbaar in het reliëf. De omgeving rond het boerenhuis lijkt iets hoger gelegen dan het 'neerhof', en onderscheidt zich door een dichtere groenaanleg.

Het witgeschilderde, langgestrekte boerenhuis is goed afleesbaar door de opvallende driedelige dakstructuur met verspringende nokhoogte, en daar tussenin punt- of tuitgevels met aandaken. De erfgevel van het boerenhuis is naar het westen gericht en vertoont van links (noordwesten) naar rechts (zuidwesten) de opkamer, het huisgedeelte en vermoedelijk een nutsgebouw. Op het eigenlijke erf of het 'neerhof' geeft de luchtfoto ten noorden de korte stalling, en ten westen een langgestrekt volume, vermoedelijk de dwarsschuur, weer. De aandaken van de punt- of tuitgevels lijken minder uitgesproken, of te ontbreken. Een breed diagonaal pad loopt over het 'neerhof' van de erftoegang tot het huisperceel.

De percelen, ook het huisperceel, zijn gedeeltelijk afgezoomd met hagen en struiken. De welkomstbomen bij de erftoegang, met uitgesproken kruinen, zijn afleesbaar door hun schaduw.

Ook de gracht tussen het graslandperceel (boomgaard op 18de-eeuwse kaarten) ten noorden van de omwalde site en het graslandperceel palend aan de Krekelbeek is op de luchtfoto afgezoomd met bomen. Ook de noordelijke vervaagde walgrachtstructuur is herkenbaar op de luchtfoto en op de militair-topografische kaart.

Op een minder heldere luchtfoto uit de kerstperiode 1916 blijkt de hoeve nog steeds bewaard. Ten westen van de hoeve is ondertussen wel enige nieuwe bebouwing ontwikkeld. Het is onduidelijk of deze verband houdt met de Duitse militaire activiteiten, te verklaren vanuit de nabijheid van het station. Er lijkt ook militaire activiteit op het erf. Zijn er vrachtwagens of barakken op het erf opgesteld? Dezelfde situatie wordt weergegeven op een luchtfoto zonder datum. Een luchtfoto van 22 juli 1917 geeft nog precies hetzelfde beeld van de gebouwen.

Het beeld van het nog niet vernietigde boerenhuis op deze luchtfoto's komt overeen met enkele niet-gedateerde foto's van het boerenhuis tijdens de Eerste Wereldoorlog.³³ Duitse soldaten poseren met de familie (?) voor het boerenhuis. Een soort balie geeft toegang tot het perceel rond het boerenhuis dat afgebakend is met hagen of bomen. Het witgeschilderde, bakstenen boerenhuis is gevat onder pannen zadeldaken. Links bevindt zich de imposante opkamer of hooghuis van twee of drie traveeën onder hogere nok. De

30 Kellens & Vandenberghe.

31 Lowie 2000, 200. Kellens & Vandenberghe, 35.

32 Brussel, Koninklijk Legermuseum, Fonds militaire stafkaarten Eerste wereldoorlog, Belgische militaire stafkaart Zarren, 30 oktober 1917.

33 Twee foto's bewaard bij de eigenares.

getoogde vensters zijn beluikt. Dit vooroorlogse boerenhuis kan vergeleken worden met bewaarde boerenhuizen in de polderstreek (noorden van West-Vlaanderen), met kenmerkend witgeschilderd volume met opkamer onder hogere nok en tuitgevels met aandaken. Hier wordt verwezen naar voorbeelden in Lampernisse, Leke en Vladslo (deelgemeentes van Diksmuide). Dit type boerenhuizen kan teruggaan tot de 17de eeuw. Voor het mogelijk bij het huis aansluitende bakhuis (zie grondplan van het huis op het primitief kadasterplan) kan de vergelijking gemaakt worden met het 19de-eeuwse boerenhuis van een hoeve in de Wittehuisstraat in Handzame.³⁴ Het witgeschilderde karakter van het vooroorlogse boerenhuis vindt men nog terug bij de bewaarde vooroorlogse stalling van de hoeve 'Watervliet'.

Op een luchtfoto van 31 oktober 1917 lijkt het langgestrekte volume ten westen, vermoedelijk een dwarsschuur, vernietigd. Houdt dit verband met de geallieerde beschietingen van 30 juli 1917 of met andere beschietingen? De stalling ten noorden en het boerenhuis ten oosten zijn nog intact. Op de omgevende weidepercelen zijn er bomkraters.

Op luchtfoto's van 28 juni en 4 juli 1918 zijn verdere vernielingen te zien. Naast het eerder vernietigde volume ten westen, zijn van de stalling ten noorden en het huis ten oosten enkel de opstaande muren bewaard, met inbegrip van de binnenmuur tussen koeien- en paardenstal. De daken zijn verdwenen, het is onduidelijk of de punt- of tuitgevels (zijgevels) nog rechtop staan. De vraag of deze gebouwen gedeeltelijk vernietigd zijn door rechtstreekse beschieting of door 'collateral damage' valt via luchtfoto's niet te beantwoorden. In de omgevende graslanden zijn er bomkraters, vooral in de weide ten noorden van de Krekelbeek-Handzamevaart.³⁵

Uit deze luchtfoto's kunnen we concluderen dat het grootste deel van de hoeve vermoedelijk niet beschadigd werd vóór de geallieerde beschietingen van 30 juli 1917 en volgende dagen. Na deze beschietingen is het volume ten westen vernield, de noordelijke stalling en het huis bleven echter onaangetast. Laatst genoemde stalling en schuur zijn minstens eind juni 1918 gedeeltelijk vernield, de muren blijven echter overeind staan. Heel waarschijnlijk werd ook de erfbeplanting op en rond de hoeve vernietigd.

Wederopbouwperiode

Handzame komt zwaar verwoest uit de Eerste Wereldoorlog. Van de 699 huizen die de gemeente in 1914 telde, waren er na de oorlog 274 totaal verwoest en 425 zwaar beschadigd. Ook de dorpskern was zwaar vernietigd. Onder meer de kerk en het gemeentehuis lagen in puin.³⁶

Over de wederopbouw van de hoeve is weinig bekend. Er is alvast geen dossier bewaard in het archief van de Dienst der Verwoeste Gewesten. Evenmin is een dossier bij de Rechtbanken voor Oorlogsschade bekend, of zijn bij de huidige eigenares bouwplannen bewaard. Bijgevolg is de architect van deze wederopbouwhoeve onbekend.

34 Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummers 78389, 78600, 78329 en 91274.

35 De luchtfoto's werden digitaal geraadpleegd in het Kenniscentrum van In Flanders Fields Museum.

- De Belgische luchtfoto van 15 juli 1916 is gecatalogeerd als foto 3908. Deze luchtfoto is bewaard bij het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (KLM-MRA).

- De Belgische luchtfoto van 27 december 1916 is gecatalogeerd als foto 20510. Deze luchtfoto is bewaard bij het In Flanders Fields Museum.

- De niet gedateerde luchtfoto is gecatalogeerd als foto 3903 (bron: KLM-MRA).

- De luchtfoto van 22 juli 1917 is gecatalogeerd als foto 3920 (bron: KLM-MRA).

- De luchtfoto van 27 juli 1917 is gecatalogeerd als foto 3922 (bron: KLM-MRA).

- De luchtfoto van 31 oktober 1917 is gecatalogeerd als foto 3930 (bron: KLM-MRA).

- De luchtfoto van 04 juli 1918 is gecatalogeerd als foto 3939 (bron: KLM-MRA).

- De luchtfoto van 28 juni 1918 is gecatalogeerd als foto 1286 (bron: Centrum Historische Documentatie van de Krijgsmacht).

36 Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/135170 (dorpsinleiding), geraadpleegd op 3 juli 2017.

Volgens de huidige eigenares kwam de familie pas in 1924 terug en werd de hoeve in dat jaar heropgebouwd. De bewaarde muren van de in kern 18de- of 19de-eeuwse stalling ten noorden van het 'neerhof' werden voorzien van een nieuw zadeldak. Aan de westzijde werd deze stalling uitgebreid met een nieuwe dwarsschuur. De muren van het boerenhuis waren bewaard, althans op de laatste luchtfoto (4 juli 1918). Toch werd het boerenhuis volledig heropgebouwd met recuperatie van baksteen, op de oorspronkelijke plaats. Het langgestrekte volume ten westen van het 'neerhof', vermoedelijk een dwarsschuur, daarentegen werd niet heropgebouwd.³⁷ Bij de wederopbouw evolueerde de U-vormige opstelling van de losse bestanddelen naar een L-vormige opstelling, deels met langgestrekt karakter. De erfbeplanting werd hersteld waarbij ook opnieuw lindebomen bij de erftoegang werden aangeplant.

De huidige eigenares nam de hoeve in het derde kwart van de 20ste eeuw over van haar familie. Op dat moment werd de hoeve ingericht als buitenverblijf. Uit deze periode dateert wellicht ook de deels op traditie gebaseerde erfbeplanting, onder meer met twee in bolvorm geknipte palmboompjes. De noordelijke vervaagde walgrachtstructuur werd in het derde kwart van de 20ste eeuw vergraven tot een zwemvijver, waardoor deze aan archeologisch potentieel verloor.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

De hoeve 'Watervliet' is heropgebouwd op de historische walgrachtsite die teruggaat tot de late middeleeuwen. Eén gebouw, met name de stalling, overleefde de Eerste Wereldoorlog. Restanten van de walgrachtsite zijn bewaard, meestal in het microreliëf, uitzonderlijk als grachtverbreding gevuld met water. De term historische hoevesite is hier dan ook op zijn plaats.

De hoevesite maakt op vandaag onderdeel uit van een bewaard landelijk gebied tussen de Kronevoordestraat (ten westen), de spoorlijn (ten zuiden) en de Handzamevaart (ten noorden). Een doodlopend stuk van de Kronevoordestraat (openbare weg), ten noorden en parallel met de spoorweg, geeft toegang tot de hoeve. Dit doodlopend deel van de Kronevoordestraat wordt verdergezet als voetweg (aangeduid als 'Sentier nr. 34' op de Atlas der Buurtwegen).

Het hoeve-erf van de wederopbouwhoeve met grachtrestanten

Het hoeve-erf bewaart in hoge mate een tweeledige structuur met het eigenlijke 'neerhof' en het perceel rond het boerenhuis. Op basis van het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen 2 (zie fotobijlage bij inhoudelijk dossier) blijkt dat het historisch microreliëf lager is bij de vroegere omwallingen, en hoger aan de westzijde van het boerenhuis. Lokale depressies in het reliëf geven duidelijk aan waar de oude grachtstructuur nog gedeeltelijk bewaard is. In het zuidoostelijke, oostelijke en noordoostelijke tracé van de vroegere rechthoekige buitenomwalling van het 'neerhof' is binnen de lokale depressie een smalle, wellicht recente afvoergracht uitgegraven.

Het eigenlijke hoeve-erf, inclusief het huisperceel en de omwalling, is ongeveer 8.860 m² of iets minder dan een hectare groot. Het perceel gaat terug op de vroegere grote, rechthoekige buitenomwalling zoals reeds aangegeven op een 17de-eeuwse kaart. Dit hoeve-erf is aan de zuidwestzijde toegankelijk via een toegang (ijzeren hekken) tussen welkomstbomen. Het betreft gelijkjarige, opgaande Hollandse linden met een maximale omtrek op borsthoogte van 2m45, vermoedelijk aangeplant in de wederopbouwperiode

³⁷ Kadasterarchief, 1937/11. Het kadaster noteert in 1937 slechts een kleine wijziging, de sloop van een klein landgebouw ten zuiden van het huis. Eigenaar is op dat moment H. Roelens, handelaar uit Brugge. De uitgangsschets is identiek aan de 'situatie na' van 1896. Dit strookt niet met de realiteit van oorlogsvernietiging en wederopbouw.

van de jaren 1920. Deze bomen geven nog de positie van de vroegere dreef naar de hoeve aan.

Aan de zuidoostzijde is het tracé van de buitenomwalling (palend aan de veldweg of 'sentier nr. 34') afgezoomd door een zestal hoog opgaande cultuurpopulieren, met een maximale omtrek op borsthoogte van 2m51.

Op dit grotendeels onbebouwde en begraasde hoeve-erf zijn twee hoevegebouwen ingeplant. Ten noorden is het 'neerhof' afgeboord door het langgestrekte schuur- en stalvolume onder een eenvoudig zadeldak (nok parallel met de noordelijke perceelsgrens). Ten oosten wordt het erf gemarkeerd door het boerenhuis op een opgehoogd en apart te onderscheiden perceel. Door zijn ligging en ook door zijn verzorgde baksteenarchitectuur onder een hoger, complex zadeldak (hoofdnok haaks op de zuidelijke perceelsgrens en de spoorlijn) kan men dit huis ook bestempelen als een landhuis.

Het vroegere huisperceel is herkenbaar door de walgrachtrestanten (nog gedeeltelijk afleesbaar in het reliëf), door het naar de westgevel van het boerenhuis oplopende reliëf en door de afzoming met knotbomen. Deze afzoming met knotbomen volgt aan de westzijde, de noordwestzijde en de zuidwestzijde de historische lijn van het vroeger omwalde perceel. Aan de noordwestzijde viel de omwalling samen met de grote rechthoekige buitenomwalling: hier is een grachtverbreding (gevuld met water) bewaard als restant van deze omwalling. Ten oosten van het boerenhuis (achterzijde, buiten de historische omwalling van het huisperceel) loopt de afzoming met knotbomen verder tot aan de oostzijde van de vroegere grote rechthoekige omwalling. Deze verruiming van het perceel dat functioneel en visueel bij het huis hoort tot aan de oostzijde van het 'neerhof', was minstens reeds aanwezig op luchtfoto's uit de Eerste Wereldoorlog. Ook de oostzijde van de vroegere buitenomwalling (binnenkant) is afgezoomd met knotbomen. De ruimte rond het huis kent een hogere graad van vertuining dan het 'neerhof' (zie verder).

Het vroegere huisperceel rond het boerenhuis kent een geleidelijke ophoging vanaf de westzijde (toegang vanuit het 'neerhof') tot aan de voorgevel van het huis, mogelijk teruggaand op een vroeger meer uitgesproken ophoging. Zonder proefboring of -sleuf valt moeilijk te bepalen tot welke periode dit kenmerkend reliëf teruggaat. Aan de zij- en achtergevels ligt het maaiveld circa één meter lager. Vanaf de bakstenen stoep aansluitend bij de voorgevel zijn een paar trappen voorzien om de lagere ruimte ten noorden van het boerenhuis (aansluitend bij de noordelijke zijgevel) te bereiken. Ook vanuit de achterdeur van het boerenhuis moet men enkele trappen afdalen om het maaiveld te bereiken.

De erfbeplanting rond het boerenhuis bestaat uit een deels resterende aanleg met knotbomen (schietswilgen, cultuurpopulieren, gewone essen), enkele opgaande bomen en sierstruiken, figuursnoeiwerk en enkele geschoren hagen. De knotbomen komen ook voor aan de oostzijde van de vroegere buitenomwalling (binnenkant). De oudste knotbomen halen een omtrek op borsthoogte van 2m60 tot 2m90.

Verder bevindt zich rond het huis een vrij jonge en deels op een traditionele aanleg geïnspireerde erfbeplanting met enkele opgaande zomereiken (met een maximale omtrek op borsthoogte van 1m94), tamme kastanjes (2m02), een okkernoot (1m33), enkele gewone essen en verspreide vlier en hazelaar, aangevuld met enkele sierheesters waaronder witte en paarse seringen. De gewone esdoorns, Italiaanse populieren, ruwe berken, witte abelen, de verspreide sierheesters waaronder weigelia, laurierkers en de in geknipte spierstruik, dwergmispel en struikkamperfoelie, hoofdzakelijk langs de binnenkant van de vroegere grachtstructuur hebben geen erfgoedwaarde. Voor de toegangsdeur van het huis staan twee in bolvorm geknipte palmboompjes. Ten oosten van het boerenhuis komt een kort stukje geschoren ligusterhaag voor. Verspreid zijn ook nog enkele sporen aanwezig van een kruidachtige sierbeplanting, met name een pioenroos en gewone vogelmelk als bolgewas. Als vruchtgoed komt rabarber voor. Tegen de zijgevel van het nutsgebouw groeit een druivensoort.

Het boerenhuis is na de Eerste Wereldoorlog heropgebouwd op de grondvesten van het vooroorlogse huis. Door het ten zuiden bij het boerenhuis aanpalende nutsgebouw, sluit het geheel aan bij het langgestrekte type. Bij de wederopbouw van het boerenhuis werden de oude, voornamelijk gele bakstenen van de vooroorlogse constructie hergebruikt. Het metselwerk in kruisverband is voorzien van muurankers. De gele baksteen is ongeschilderd, met uitzondering van de zwart gepekte plint. De representatieve westgevel is boven de plint voorzien van een uitkragende baksteenboord. Bij het nutsgebouw daarentegen is voornamelijk een mengeling van rode en gele wederopbouwbaksteen gebruikt, boven een gepekte plint. De meeste muren van dit nutsgebouw zijn dan ook gekalkt. Rondom het boerenhuis lopen bakstenen stoepen.

De representatieve gevel van het boerenhuis is gericht naar het westen of het 'neerhof'. Het imposante geelbakstenen boerenhuis is opgevat als een breedhuis van acht traveeën onder zadeldak met steile helling (noord-zuid gerichte nok, haaks op de zuidelijke perceelsgrens en de spoorlijn). De aflijnende houten gootlijst (geschilderd) rust op verzorgde klossen. In de noordelijke dakhelft (in de west- of voorgevel is dit het linker huisgedeelte, in de oost- of achtergevel is dit het rechter huisgedeelte) wordt het zadeldak van het boerenhuis gekruist door een breed dakvenster onder zadeldak met hogere nok. De daken (ook van het nutsgebouw) zijn gedekt met rode mechanische pannen, van een type dat kenmerkend is voor de wederopbouwperiode. In de volksmond wordt deze dakbedekking benoemd als 'Duitse pannen', dakpannen die via herstelbetalingen uit Duitsland zouden geïmporteerd zijn.

De kruisende dakenstructuur, afgeboord met tuitgevels, is kenmerkend voor het boerenhuis. De tuitgevels zijn uitgewerkt met smalle aandaken en vlechtingen, en lopen op ofwel in een brede, ondiepe tuit ofwel in een schoorsteen. Samen met twee schoorstenen op de hoofdnok vormen deze tuiten en schoorstenen - zes in totaal - beeldbepalende elementen in het volume- en dakenspel. De brede dakvensters zetten aan op eenvoudige, korte schouderstukken. Bij de zijgevels zetten de tuitgevels aan op een eenvoudige afronding in het metselwerk. De hogere tuitgevels van de brede dakvensters (hogere nok dan de hoofdnok) in voor- en achtergevel creëren samen met de opkamer het beeld van een hooghuis, dat refereert naar het vooroorlogse hooghuis.

De tuitgevels zijn telkens opengewerkt door twee kleine venstertjes. Meestal zijn deze venstertjes gekoppeld, met tussenin een bakstenen penant, en gevat onder een brede houten latei (geschilderd) en een korfbogige ontlastingsboog. Het niet verdiepte boogveld is afgelijnd door strekse bakstenen. In de rechter of zuidelijke zijgevel zijn de venstertjes van elkaar gescheiden, door de bedaking van het aansluitende nutsgebouw.

De representatieve westgevel (voorgevel) heeft een kenmerkende asymmetrische opbouw. Dit wordt nog versterkt door het rechts aanpalende, lagere nutsgebouw. De opkamer van één travee, links in het boerenhuis, is herkenbaar door een keldervenster en een breder opkamervenster met hoger geplaatste onderdorpel en latei. De gootlijst is hier echter niet hoger dan bij de overige traveeën. Bij de opkamer sluiten rechts een aantal traveeën aan die bekroond worden door het brede dakvenster met tuitgevel. Deze traveeën zijn asymmetrisch ingevuld met twee smalle venstertraveeën en de tudorboogdeur. Deze deur is als hoofdportaal benadrukt door een geriemde bakstenen omlijsting met pilasters met twee rijen uitkragende baksteen (ter hoogte van het bovenlicht) en een uitkragende afboording (drie baksteenrijen), afgedekt met grijsgesmoorde terracottategeltjes. Ook in de voorlaatste travee is een tudorboogdeur ingebracht.

De rechthoekige vensteropeningen zijn gevat onder een houten latei (geschilderd) en een korfbogige ontlastingsboog. Meestal betreft het brede en hoge vensters, met uitzondering van twee smalle vensters links van het hoofdportaal. De oorspronkelijke onderdorpels in grijsgesmoorde terracottategels zijn in de voorgevel vervangen door een bakstenen afzaat (tweede helft 20ste eeuw). Het houtwerk van vensters en luiken in de voorgevel is grotendeels vernieuwd (tweede helft 20ste eeuw). Op een foto uit de tweede helft van de 20ste eeuw (zie fotobijlage) zijn de vensters reeds vernieuwd, vermoedelijk met uitzondering van de oude luiken. Dat deze oude luiken slechts 2/3 van de hoogte van de

vensteropeningen besloegen, roept het beeld op van kruisvensters met beluikte benedenvakken. Bij de inventarisatie van 2007 waren deze halfhoge, blauw geschilderde luiken nog in de luikhengsels gehaakt. Een aantal oude houten luiken zijn overigens opgeslagen in het aansluitende nutgebouw. Ook de kleine venstertjes in de tuitgevels waren voorzien van luiken (confer bewaarde luikduimen en -houders). Het oorspronkelijke houtwerk met kleine roedeverdeling is wel bewaard in de bovenlichten van de deuren en in de kleine venstertjes in de tuitgevels. Ook de oorspronkelijke strokendeuren zijn bewaard. Onder het keukenvenster (rechter travee) is een natuurstenen 'moosgat' of afvoer voor afvalwater bewaard.

De west- of voorgevel is niet versterkt door steunberen. Mogelijk valt dit te verklaren vanuit het gegeven dat de voorgevel ingebed is in een naar die gevel oplopend reliëf. De linker of noordelijke zijgevel - grotendeels een blinde gevel - is daarentegen op de hoeken voorzien van schuin oplopende steunberen vanaf het lagere maaiveld. Deze steunberen sluiten aan bij de muurvlakken van de voor- en achtergevel.

De oostgevel (achtergevel) behoudt, ondanks enkele wijzigingen van muuropeningen (tweede helft van de 20ste eeuw), zijn vrij gesloten karakter. Dat deze gevel voorzien is van twee haakse, schuin oplopende steunberen, met afgeronde versnijdingen, is mede te verklaren doordat de onderbouw/ verhoogde begane grond niet ingebed is in een hoger reliëf. De eerste steunbeer is opgebouwd ter hoogte van de linker of zuidelijke zijgevel, de tweede tussen de rechter travee onder het brede dakvenster en de opkamer (meest rechtse travee). In de tweede travee is een tudorboogdeur ingebracht (bewaarde strokendeur en kleine roedeverdeling in het bovenlicht). De daaropvolgende traveeën, tot aan het brede dakvenster, waren oorspronkelijk vermoedelijk blind. Hier werd echter (in de tweede helft van de 20ste eeuw) een bijna vierkant venster onder houten latei ingebracht (geen spoor van ontlastingsboog). Rechts hiervan situeert zich een bouwspoor van een dichtgemetselde, lagere deur of venster (invulling met rode baksteen). In de linker travee onder het brede dakvenster is vermoedelijk een achterdeur die correspondeerde met het hoofdportaal in de voorgevel dichtgemetseld (recent bovenlicht in glasdallen, confer inbreng sanitair). In de rechter travee onder het brede dakvenster is een oorspronkelijk houten kruisvenster (blauwgeschilderd), onder houten latei en korfbogige ontlastingsboog bewaard. Dit kruisvenster is ingevuld met kleine roedeverdeling en schuiframen voor de ondervakken. Het opkamervenster is ingevuld met een zelfde type oorspronkelijk houtwerk. Laatst genoemde vensters bewaren tevens de oorspronkelijke onderdorpels in grijsgesmoorde terracottategels. Onder het opkamervenster is er een klein rechthoekig keldervenster.

Het rechts aansluitende nutsgebouw heeft dezelfde diepte als het boerenhuis en is gevat onder een lager zadeldak (zelfde type mechanische pannen). Het metselwerk met rode en gele baksteen is, met uitzondering van de zijgevel, oker gekalkt (meerdere lagen, ook reeds gekalkt op oude foto's). In de westgevel is links een segmentboogdeur ingebracht: houten, opgeklampt deurtje met bewaard hang- en sluitwerk (blauwgeschilderd). Rechts daarvan is een rechthoekige poort met opgeklampte houten poortvleugels (geschilderd) ingebracht. Als latei werd een mogelijk 17de- of 18de-eeuwse recuperatiebalk met balksleutels en inkepingen gebruikt. De zijgevel is erg eenvoudig uitgewerkt en telt één houten venstertje met kleine roedeverdeling. In de oost- of achtergevel zijn drie segmentboogdeuren ingebracht, met een zelfde type deurtjes als in de voorgevel.

In de noordelijke ruimte van het nutsgebouw is een bakoven geïncorporeerd. De bakoven sluit haaks aan bij de keuken van het boerenhuis: bakstenen oven met uitsparing van rondboognis en tongewelf. De ovenmond bevond zich oorspronkelijk in de keukenschouw. De ruimte met bakoven is van de andere ruimte gescheiden door een bakstenen muur. De bakstenen bevloering is deels bewaard.

Het boerenhuis bewaart grotendeels het oorspronkelijke interieur uit de wederopbouwperiode van de jaren 1920. Van noord naar zuid is het boerenhuis ingedeeld in een opkamer, een noordelijk salon, een centraal salon en een keuken. Deze ruimtes hebben telkens de volledige diepte van het huis. De gang tussen het noordelijke salon en het centraal salon is vermoedelijk van recente aard. Zowel in het noordelijk salon, het

centraal salon als in de gang ligt een cementtegelvloer met geometrisch bloemmotief, die wordt toegeschreven aan het bedrijf 'frère et soeur Delhaye' uit Péruwelz (bedrijf gesticht in 1875). Het tegelmotief is terug te vinden in 'Album 12', dat uit het interbellum dateert. Merkwaardigerwijs werden er geen randtegels gebruikt.³⁸ De ramen en de deuren zijn aan de binnenzijde voorzien van een houten omlijsting (geschilderd).

Het noordelijk salon is voorzien van een sobere houten schouw (geschilderd), waarvan de schouwmond recent ingevuld werd in baksteen. Dit salon heeft een vals plafond.

Vanuit het noordelijk salon is er toegang tot de kelder. De aanzettrede is uitgewerkt in baksteen, de overige treden zijn gelegd in gerecupereerde cementtegels. De eenvoudige kelder is nog deels gevloerd in Boomse keramische tegels. Boven de keldertrap geeft een houten ophaaltrap toegang tot de opkamer. De opkamer is voorzien van een eenvoudige plankenvloer en een vals plafond. De wand aan de salonzijde is uitgewerkt met een brede wandkast. De geschilderde kast is voorzien van drie paneeldeuren tussen (midden)stijlen met verticale geleding. Een lijst aan de bovenzijde wordt gedragen door twee voluutvormige consoles met triglief. Onderaan de consoles zijn er guttae aangebracht, erboven een versiering met diamantkop.

Het centrale salon is voorzien van een brede schouw met een uitgewerkte houten schouwmantel (geschilderd). De stijlen met verticale geleding zijn voorzien van consoles die een bordenplank dragen. De voluutvormige consoles met triglief zijn onderaan voorzien van guttae, erboven een versiering met diamantkop. De bepleisterde schouwmond heeft afgeronde hoeken. De balkenraveling in dit salon lijkt gewijzigd.

De keuken is uitgerust met een zelfde type schouw. De schouwmond - oorspronkelijk met ovenluik, confer de aanpalende bakoven - is vervangen in recente baksteen. Hier zijn de oorspronkelijke enkelvoudige balken en de balkenraveling bewaard. Links van de schouw is een wandkast met eenvoudige paneeldeuren (geschilderd) ingebouwd.

Er liggen natuurstenen vloertegels. In de zuidwesthoek, bij het raam, is een pomp met metalen tuit en pomparm in een bakstenen blok ingewerkt. Aansluitend bij de pomp is er een natuurstenen spoelbak. In de keuken is er ook een verzorgde steektrap naar de zolder: bakstenen aanzettrede, verder houten treden. De trappaal is geprofileerd en heeft een afgeronde kop. De trapleuning is voorzien van gedraaide spijlen.

De ruime zolderruimte met plankenvloer wordt gekenmerkt door de gordingenkap en de bakstenen schoorstenen, vrijstaand of aansluitend bij de buitengevels. De gordingenkap rust op spanten, bestaande uit een samengestelde trekplaat, spantbenen en een verzorgde makelaar, afgerond aan de onderzijde. De kamerruimtes zijn later ingebracht.

De noordwestzijde van het hoeve-erf/ 'neerhof' is afgeboord door een langgestrekt schuur- en stalvolume. De schuur is in de wederopbouwperiode heropgebouwd in het verlengde van de oudere stalling, die grotendeels de oorlog overleefde. Ze vervangt een niet heropgebouwde, vernietigde schuur ten westen van het erf. De aansluitende stalling heeft een oudere, minstens 19de-eeuwse, mogelijk 18de-eeuwse kern. De stalling is reeds aangeduid op 18de-eeuwse kaarten en op het primitief kadasterplan van circa 1829.

De stalling van circa vijf traveeën is opgevat als een verankerd bakstenen volume onder zadeldak, met korte dakoverstek. Het dak is gedekt met dezelfde soort rode mechanische pannen als bij het boerenhuis. De geel-oranje bakstenen zijn witgekalkt boven een gepekte plint. Onder een aantal muurankers in de langse gevels zijn (natuur)stenen horizontale blokken ingebracht in het metselwerk.

De langse erfgevel (zuidgevel) is opengewerkt door drie getoogde stalvensters en één dito staldeur (rechts). De langse achtergevel (noordgevel) is opengewerkt door een drietal getoogde staldeuren en dito -venstertjes. De oostelijke of rechter zijgevel van de stalling is opengewerkt door drie verticale lichtgleuven. Tegen deze gevel groeit een verwaarloosde peer (met een maximale omtrek op borsthoogte van 1m08).

In de wederopbouwperiode werd links de dwarsschuur onder doorgetrokken zadeldak aangebouwd, waardoor het geheel van schuur en stalling een langgestrekt karakter krijgt. Kenmerkend voor de schuur is de eigentijdse geel-oranje, verankerde baksteenbouw in kruisverband. Verder zijn ook de schuin oplopende steunberen tegen de linker zijgevel en

³⁸ Informatie tegelspecialist Mario Baeck. Mail de dato 22 april 2017.

de afwerking van deze puntgevel met smalle aandaken met vlechtingen kenmerkend voor de wederopbouwperiode. De centrale poortopening onder verhoogde dakoverstek in de representatieve erf- of zuidgevel vormt niet enkel een functioneel element, maar ook een kenmerkend architecturaal element. Deze hoge, rechthoekige poortopening is ingevuld met een opgeklampte dubbele schuurpoort (geschilderd). Ze wordt geflankeerd, links door een blinde gevel, rechts door een gevel met een meer opengewerkt karakter. Naast het getoogde luikje van de (aardappel)kelder, valt de lage wagenhuispoort onder houten latei op (bewaarde hengsels voor poort). De rechthoekige schuurpoort in de achtergevel is lager en is gevat onder een betonnen latei. In de achtergevel is er geen wagenhuispoort, maar enkel een getoogd deurtje.

Het interieur bewaart een aantal originele elementen. De stalling kan typologisch opgedeeld worden in een paardenstal en een koeienstal. De paardenstal bevindt zich aan de oostzijde: de voederbakken met erboven een doorlopende ijzeren kribbe zijn opgesteld tegen de oostelijke zijgevel. De voederbakken steunen op een bakstenen onderbouw met getoogde spaarnissen. In de koeienstal aan de westzijde zijn natuurstenen voederbakken en de 'slieten' (lage schutting tussen de gestalde koeien) bewaard. Beide stalgedeelten zijn overkluisd door 'moerbalken' waarboven takken liggen. Meestal zijn het ijzeren balken, met uitzondering van één oude houten balk – mogelijk 18de-eeuws - in de koeienstal, die uitgewerkt is met balksleutel en verzorgde profilering.

Het interieur van de schuur is erg eenvoudig. In essentie is het een open ruimte. De gordingenkap van schuur en stalling rust op spanten met trekbalken.

Het vroegere boomgaardperceel, ten noorden en ten oosten van de walgrachtsite

Het perceel dat het hoeve-erf L-vormig omsluit aan de noord- en de oostzijde wordt geïdentificeerd als het vroegere boomgaardperceel zoals aangeduid op historische kaarten. Vooral het deel hiervan ten noorden van het hoeve-erf heeft een merkwaardig, hoger dijkvormig reliëf in de vorm van een aarden dam of berm. Het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen 2 toont duidelijk een hoogteverschil tegenover het 'neerhof', maar ook tegenover het graslandperceel ten noorden, naar de Krekelbeek-Handzamevaart toe. Zonder een proefboring of -sleuf valt moeilijk te bepalen tot welke periode dit kenmerkend reliëf teruggaat. Wel staat vast dat het perceel als dusdanig reeds gekarteerd is op 18de-eeuwse kaarten, evenals de afboording ervan door een gracht. Op vandaag behoudt dit perceel zijn karakter als grasland.

Vanuit de grachtverbreiding – een restant van de vroegere omwalling - ten noorden van het boerenhuis, is er een doorsteek van de smalle gracht (ingebed in het verzonken walgrachttracé) door het vroegere boomgaardperceel naar de tot zwemvijver vergraven walgrachtstructuur. Deze doorsteek is reeds aangeduid op het primitief kadasterplan van circa 1829.

Het graslandperceel ten noorden met vergraven walgrachtstructuur

Ten noorden van het vroegere boomgaardperceel sluit een graslandperceel aan, naar de meanderende Krekelbeek-Handzamevaart toe. Ook dit perceel vormt een historische configuratie die als dusdanig reeds aangeduid is op het primitief percelenplan van circa 1829. Langs de linkeroever van de beek zijn enkele jonge knotbomen aangeplant.

De tot zwemvijver vergraven walgrachtstructuur vormt een historisch perceel, ten zuidoosten ingebed in het graslandperceel. Deze configuratie gaat mogelijk terug op vroegere maar inmiddels verlaten bewoningssite of naar een ontginningsstructuur van bouwstof of eventueel brandstof. De oeverbegroeiing van de vijver bestaat deels uit een rijke vochtminnende waterplantenvegetatie. Hier groeit ook een katwilgstruik, met in de onmiddellijke omgeving ook nog een vrijstaande meidoornstruik.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 17 augustus 2016, 21 april 2017 en 15 mei 2017. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

1.4.1. Bouwkundig erfgoed:

1.4.1.1. Voor het boerenhuis:

Behoudens verborgen gebreken, bevindt het boerenhuis zich in een goede bouwfysische toestand. Het gebouw is structureel in goede staat. Het gebouw is water- en winddicht.

Toch zijn er een aantal zichtbare pijnpunten:

- De muren van het gebouw hebben last van opstijgend vocht.
- Er dient dringend onderhoudsschilderwerk te gebeuren aan metalen elementen (onder meer gevelankers) en houten buitenschrijnwerken.
- Het voegwerk is op een aantal plaatsen onvakkundig hersteld met cementmortel. Er is tevens sprake van uitvallend of weggefallen voegwerk.
- De gepekte plint is verweerd.
- De omliggende bakstenen stoep is verzakt.
- Er is een plek op de achtergevel, vermoedelijk te wijten aan vocht.

1.4.1.2. Voor het rechts aansluitende, lage nutsgebouw met geïncorporeerde bakoven

Behoudens verborgen gebreken, bevindt het gebouw zich in goede bouwfysische toestand. Het gebouw is structureel in goede staat. Het gebouw is water- en winddicht.

Toch zijn er een aantal zichtbare pijnpunten:

- De muren van het gebouw hebben last van opstijgend vocht.
- Het schilderwerk van de houten buitenschrijnwerken is verweerd.
- Het voegwerk is op een aantal plaatsen onvakkundig hersteld met cementmortel. Er is tevens sprake van uitvallend of weggefallen voegwerk.
- De gepekte plint en kaleilagen erboven zijn verweerd.
- De omliggende stoep in klinkers is verzakt.

1.4.1.3. Voor het langgestrekte schuur- en stalvolume:

Het gebouw vertoont sporen van gebrekkig onderhoud en heeft dringend onderhoud nodig. Het gebouw is structureel in redelijke staat. De muren van het gebouw zijn niet afgesloten (ontbrekend schrijnwerk).

Toch zijn er een aantal zichtbare pijnpunten:

- Er zijn uitbloeiingen door zouten in de muren (als gevolg van urine en mest).
- De muren hebben last van opstijgend vocht.
- De deuropeningen en doorgangen zijn beschadigd door in- en uitloop van vee.
- De opgeklampte schuurpoort verkeert in minder goede staat (erfzijde). De lagere poort in de achtergevel is maar voor de helft bewaard. Verder ontbreken enkele deuren en vensters.
- Het voegwerk is op een aantal plaatsen onvakkundig hersteld met cementmortel. Er is tevens sprake van uitvallend of weggefallen voegwerk. Het metselwerk vertoont lokaal scheurvorming ten gevolge van zettingen en verzakkingen. Deze scheurvorming doet zich onder meer voor ter hoogte van rollagen, lateien en binnenmuren.

- Het schilderwerk van metalen elementen (zoals gevelankers) en houten buitenschrijnwerken is verweerd. De kaleilagen op de gevels van de stalling en de gepekte plint zijn verweerd.

1.4.2. Houtig erfgoed

- De twee in bolvorm geknipte palmboompjes zijn vitaal en in verzorgde vorm bijgehouden.
- De twee opgaande Hollandse linden bij de erftoegang zijn vitaal.
- De meeste knotbomen zijn eveneens nog vitaal en worden regelmatig geknot. Enkele knotbomen zijn kwijnend of reeds afgestorven. Er zijn ook enkele jonge knotbomen bijgepoot.
- Ook de zes opgaande cultuurpopulieren zijn vitaal. Een zevende exemplaar is eerder afgestorven.
- De overige erfbeplanting met minder streekeigen beplanting en sierheesters maakt eerder een verwilderde indruk.

1.4.3. Omgevende graslanden met microreliëf

De grachtenstructuur is nog steeds afleesbaar in lokale depressies. De smalle gracht, ingebed in het verzonken walgrachtracé, wordt regelmatig geruimd. De achterliggende graslanden kunnen onderlopen ten gevolge van de periodieke overstroming van de Krekelbeek-Handzamevaart.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Geografische en thematische situering

2.1.1. Beschermd erfgoed in de fusiegemeente Kortemark

De fusiegemeente Kortemark wordt sterk gekenmerkt door de aanwezigheid van de Krekelbeek-Handzamevaart. Onder meer voor de deelgemeentes Werken en Handzame speelde de Krekelbeek een belangrijke rol. In Werken liggen enkele beschermde sites in de vallei van de Krekelbeek. De 'Barisdamhoeve' is een oude hoeve met opperhof-neerhofstructuur. De omwalde motte met boerenhuis is in 2002 beschermd als monument, de omgeving met 'neerhof' en laaggelegen weiden als dorpsgezicht. De 'Barisdamsite' wordt geïnterpreteerd als een versterking om de rivier te beschermen. 'Barisdam' kan dan geïnterpreteerd worden als een dam of landing. De 'Barisdamhoeve' is gedeeltelijk heropgebouwd na de Eerste Wereldoorlog.

De castrale motte 'De Hogen Andjoen' in Werken is samen met de kerkomgeving in 1957 beschermd als landschap. Dit mottkasteel, een indrukwekkende aarden heuvel, is gelegen in het centrum van het dorp. Uit de opgravingscampagne (1985-1993) blijkt dat de oudste bewoningssporen teruggaan tot de periode 850-950. Op de motte werd in de 10de eeuw een rechthoekig houten gebouw met residentiële en symbolische functie opgericht. Het 'neerhof' komt overeen met de site van de heropgebouwde Sint-Martinuskerk met kerkhof. De kerk, in 1962 beschermd als monument, is zowel na de Eerste als na de Tweede Wereldoorlog heropgebouwd. Een andere, niet beschermde motte in Werken is 'Vrouw Hille Wal' in de vallei van de Bovekerkse beek. Ze gaat terug op een castrale motte uit de 11de-12de eeuw.³⁹

Het overige beschermde erfgoed in de fusiegemeente Kortemark betreft het 18de-eeuwse boerenburgerhuis Dewulf (Edewallestraat, Handzame), een noodwoning (Handzame) en vier windmolens (Kortemark, Werken, Zarren). Er is tevens oorlogserfgoed beschermd:

³⁹ Inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummers: 91278, 91342 en 301676.

een Duitse watertoren en twee Duitse bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in Zarren.⁴⁰ Hieruit kan men concluderen dat er, buiten de Sint-Martinuskerk en (deels) de 'Barisdamhoeve' in Werken, nog maar weinig wederopbouwvergoed in deze fusiegemeente beschermd is.

2.1.2. Walgrachtsites

Plaatselijk historicus Vandewalle telde op de P.C. Poppkaart (circa 1850) "de slotgrachten van 26 hoeven die vroeger omweld waren".⁴¹ Hetzelfde geldt uiteraard voor oudere kaarten zoals onder meer de kabinetskaart van de Ferraris (1770-1778). Dit grote aantal walgrachtsites in Handzame, waarvan de Hoeve 'Watervliet' de belangrijkste exponent vormt, vraagt enige situering.

De bloeiperiode van walgrachtsites in Vlaanderen situeert zich in de 13de eeuw, mogelijk met aanvang in de late 12de eeuw. De oprichting van deze sites loopt door in de 14de en 15de eeuw. Het betreft geen versterkte kastelen, maar sites die als statussymbool de onafhankelijkheid en de vrijheid van de eigenaar benadrukten. Deze sites werden meestal niet opgericht door het centrale gezag, maar door vrije boeren en lagere adel. Andere sites zijn gesticht als pacht- of ontginningshoeven van abdijen of andere religieuze instellingen. Eigen aan een statussymbool is dat men iets of iemand imiteert. Welke oudere sites dienden er als voorbeeld in de late middeleeuwen? Als hypothese wordt geformuleerd dat men de castrale mottes, die kenmerkend waren als machtsuiting van de lokale heren (of van het centrale gezag) van het midden van de 11de eeuw tot de 12de eeuw, imiteerde. De grote densiteit aan walgrachtsites is typisch voor Vlaanderen. Elders in Europa beperken grachten rond woonsites zich meer tot de bouwwerken van de hogere sociale klassen. Walgrachtsites zijn er uitzonderlijker en bijna exclusief gelinkt aan kastelen.

In bepaalde streken zijn heel veel walgrachtsites bewaard of bekend vanuit historisch kaartenonderzoek. De kaart van C. Trefois over de verspreiding van walgrachtsites in "Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur" (1950) toont een hoge densiteit in West- en Oost-Vlaanderen, met nadruk op de kustpolders en de valleien van Leie en Schelde. Vanaf 1972 onderzocht professor Verhaeghe walgrachtsites in een testgebied, dat grosso modo kan omschreven worden als een deel van de kustpolders ten noordwesten van de IJzer. Het gebied omvat 18 dorpen tussen Diksmuide en Veurne. Handzame is gelegen ten zuidoosten van het testgebied. Professor Verhaeghe telde 350 potentiële walgrachtsites in het testgebied. De hoeves met walgracht situeren zich meestal buiten de dorpskern en geïsoleerd van elkaar, omdat elke site omringd is door zijn eigen landbouwareaal. Het hoge aantal walgrachtsites veronderstelt variatie in omvang en complexiteit. Op basis van de sites in het testgebied stelde hij een classificatie voor van walgrachtsites in Vlaanderen (zie fotobijlage bij het inhoudelijk dossier). 77 % van de 350 sites behoort tot groep A1, of de sites met enkelvoudige omwalling. Groepen A2 en A3 bestaan uit de complexere sites met dubbele omwalling. Volgens de historische kaarten maakte de hoeve 'Watervliet' in Handzame een evolutie door. Op een 17de-eeuwse kaart heeft ze een enkelvoudige omwalling, al omsluit deze omwalling een erg ruim 'neerhof' van iets minder dan een hectare groot (groep A1). Op latere kaarten hoort de hoeve in kwestie tot de groep met dubbele omwalling (A2). Zoals afgebeeld op de kabinetskaart van de Ferraris hoort ze tot subgroep A2cR. Op andere kaarten vormt de walgrachtsite in kwestie een variant op A2d, meer bepaald A2dR. Naast de typologie van de eigenlijke walgrachten, worden de toegang tot de omwalde site, eventueel met brug en uitzonderlijk poort, en de 'outer bank' behandeld. Deze buitenberm of waterrand is een verhoogde strook van 10 tot 15 m lang bedoeld om bomen aan te planten als windscherm. Deze aarden dam is niet noodzakelijk intentioneel ontstaan, en kan ook opgebouwd zijn uit de uitgegraven grond van de wal. De site 'Watervliet' heeft dergelijke aarden dam.

⁴⁰ Inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummers: 301676, 209040, 91016, 91394, 91326, 91467, 91413, 12750.

⁴¹ Vandewalle-Willems 1952, 55.

De vraag waarom walgrachtsites vooral voorkomen in natte, lage gebieden zoals de (kust)polders en beek- en riviervalleien wordt beantwoord vanuit het gegeven statussymbool. In natte gebieden met een permanent hoge grondwatertafel kon men er zeker van zijn dat de wal niet droog viel, wat de uitstraling van de site totaal teniet zou doen. Het grote aantal walgrachtsites wijst erop dat de praktijk om wallen te graven rond een hoeve ruim verspreid was, en zich niet beperkte tot één sociale klasse. Een aantal walgrachtsites was dus wellicht niet meer dan een gewone hoeve. Andere sites hadden dan weer de uitstraling van een landhuis. Een merkwaardig gegeven is ook dat 250 of meer dan twee derde van de sites in de testzone in de loop der eeuwen verlaten werden. Piekperiodes voor de verlating van sites vormen de late middeleeuwen en de periode van en na de Eerste Wereldoorlog. Redenen voor de verlating van een site zijn oorlogstribulaties, het uitsterven van families of economische moeilijkheden. In de late middeleeuwen werden er veel sites verlaten tijdens de economische en demografische crisis vanaf 1358. De 14de eeuw is ook een eeuw van politieke crisissen en veel oorlogsgeweld. Een interessant voorbeeld van verlating na 1358 vormt het komgrondengebied van Lampernisse (Diksmuide).⁴²

Ontstond de walgrachtsite 'Watervliet' reeds in de 14de eeuw, dan situeert deze zich in een periode van economische en demografische crisis. Ontstond de walgrachtsite in de 15de eeuw, dan situeert deze zich tijdens de 'Bourgondische heropbloei', die een hoogtepunt bereikte onder hertog de Filips de Goede (1419-1467). In beide gevallen benadrukt de oprichting het belang van de familie van den Berghe die in deze periode door de uitoefening van ambten in het graafschap Vlaanderen de maatschappelijke ladder besteeg.

Ook in Handzame en in de vallei van de Krekelbeek-Handzamevaart kan er een onderscheid gemaakt worden tussen de meer dan twintig walgrachtsites die vastgesteld worden op historische kaarten. Het 'neerhof' van de hoeve 'Watervliet', waarvan de buitenomwalling nog traceerbaar is in lokale depressies, is iets minder dan een hectare groot, en behoort daarmee tot de grootste walgrachtsites in Handzame. Andere, enkelvoudige walgrachtsites zijn daarentegen veelal maar half zo groot. Boerenhuis, schuur en stalling zijn hierbij dan ook eerder gedrongen opgesteld op het erf. Als voorbeeld wordt hier verwezen naar een hoeve in de Brouckstraat in Handzame, waarbij restanten van een enkelvoudige walgrachtstructuur nog af te leiden zijn uit de perceelstructuur.⁴³ Met Vandewalle besluiten we dat op historische kaarten enkel de sites 'Croonevoorde' en 'Watervliet' "de indruk maken van werkelijke kasteelgrachten (...) met hun brede en indrukwekkende dubbele slotgrachten".⁴⁴ Bij de wederopbouwhoeve 'Croonevoorde' is het onderscheid tussen het 'neerhof' en het vroeger omwalde huisperceel echter vervaagd (zie verder).

Er werd nauwelijks archeologisch onderzoek verricht naar de walgrachtsite 'Watervliet'. Enkel de vondst circa 1973 van scherven van melkteilen kan vermeld worden (zie onder historisch overzicht - Familie van den Berghe, heerlijkheden en tienden). Toekomstig archeologisch onderzoek kan zowel de oorsprong (chronologie) als van de aard van de site verduidelijken. De aard van de walgrachtsite is immers onduidelijk: richtten de van den Berghes een woonhoeve of een exploitatiehoeve op? Ging het om een kasteelsite of had de bebouwing een bescheidener karakter?

2.1.3. Wederopbouwhoeves

Voor de deelgemeente Handzame (fusiegemeente Kortemark) zijn 28 hoeves opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed. Daarvan is ongeveer de helft geheel of gedeeltelijk heropgebouwd na de Eerste Wereldoorlog, in de jaren 1920. De meeste deelgemeentes van Diksmuide of Ieper waren daarentegen dichter bij het front gelegen en

42 Verhaeghe 1981.

43 Inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten, geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummers: 91139.

44 Vandewalle-Willems 1952, 55.

kenden een hogere verwoestingsgraad door de oorlog. Zowat alle hoeves zijn hier dan ook heropgebouwd.

De overige wederopbouwhoeves in Handzame halen echter niet het architecturale niveau van de hoeve 'Watervliet', en ook de combinatie met een nog afleesbare walgrachtsite ontbreekt meestal. Historisch vergelijkbaar is enkel de hoeve 'Kronevoorde' (Kronevoordestraat nummer 60). Deze is echter minder gaaf bewaard, zowel voor de vroegere walgrachtsite als voor de wederopbouwarchitectuur. De inplanting van de nutsgebouwen en van het boerenhuis respecteert wel de vroegere tweeledige structuur, maar ertussen is een nieuwe loods ingeplant. Bij de wederopbouw ging de landhuisallure van het boerenhuis verloren, dit in tegenstelling tot de hoeve 'Watervliet'.⁴⁵

De hoeve 'Watervliet' vormt een interessant voorbeeld van een wederopbouwhoeve:

1) De hoeve 'Watervliet' is in situ heropgebouwd. De hoevesite bewaart sporen van een dubbele omwalling. De inplanting van de schuur, de stalling en het boerenhuis respecteert ook de tweeledige structuur van de walgrachtsite, met het 'neerhof' en een apart huisperceel. Het feit dat het boerenhuis op een apart perceel heropgebouwd blijft, versterkt de landhuisallure ervan. De bewaarde herkenbaarheid van een apart, vroeger omwald perceel rond het boerenhuis is een vrij zeldzaam gegeven binnen de wederopbouw. Voorbeelden hiervan vormen de hoeves 'De Groene Poort' in Pervijze en de 'Kasteelhoeve' in Beerst, deelgemeentes van Diksmuide.⁴⁶

Bij andere hoevesites werd het (bewaarde) omwalde perceel van het boerenhuis verlaten in de wederopbouwperiode, en werden huis, schuur en stal dicht bij elkaar heropgebouwd op het neerhof. Een voorbeeld hiervan vormt de hoeve 't Langhof' aan de Rijselseweg in Zillebeke, een deelgemeente van Ieper. Andere hoeves worden in theorie in situ heropgebouwd, maar met negatie van de vooroorlogse constellatie van de gebouwen. Een voorbeeld hiervan vormt de hoeve in de Edewallestraat in Handzame. Omwille van de zware vernietiging van de hoeve koos men soms voor een volledig nieuwe inplanting, zodat de wederopbouw sneller van start kon gaan. Een voorbeeld hiervan vormt de hoeve aan de Oude Kortrijkstraat 75 in Ieper. Een nieuwe inplanting dicht bij de straat had soms ook een functioneel voordeel voor het landbouwbedrijf.⁴⁷

2) De hoeve 'Watervliet' werpt een interessant licht op het fenomeen wederopbouwhoeves. Dat de hoeve niet volledig vernield uit de oorlog kwam, leidde tot het hergebruik van de muren van de stalling en vergemakkelijkte de in situ-wederopbouw van de hoeve. Het boerenhuis is heropgebouwd op een apart perceel, op de oude grondvesten. De oude gele bakstenen werden uit het puin gehaald en hergebruikt, vermoedelijk vergemakkelijkt door de niet complete verwoesting van huis en site. De muren van de stalling dateren daarentegen nog uit (minimaal) de 19de eeuw. Dit resulteert in een interessant onderscheid tussen een ouder bakstenen gebouw met gekalkte muren, en de ongeschilderde baksteenarchitectuur uit de wederopbouwperiode. De recuperatie van oude bakstenen is nog niet vaak vastgesteld bij wederopbouwhoeves, en wellicht eerder uitzonderlijk. Het gegeven komt ook voor bij de wederopbouw van het boerenhuis van de 'Kasteelhoeve' in Beerst. Het hergebruik van oude baksteen getuigt wellicht van het bouw- of kunsthistorisch belang dat na de Eerste Wereldoorlog aan de hoeves in kwestie werd toegekend.

3) Voor de wederopbouw van de hoeve 'Watervliet' is geen architect bekend. Toch mag men vanuit de landhuisallure en het erg verzorgde baksteenmetselwerk van het boerenhuis veronderstellen dat hier een bekwaam wederopbouwarchitect aan het werk was. De hoeve 'Watervliet' kan duidelijk binnen de wederopbouwarchitectuur geplaatst worden. Meer nog dan bij de stedelijke wederopbouw overheerst bij de hoevebouw het regionalistisch idioom.

45 Inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten, geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummer: 91230.

46 Inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten, geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummers: 78484, 78178.

47 Inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten, geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummers: 30890, 91158, 30407.

Een werk zoals "Fermes-Types et constructions rurales en West-Flandre", in 1918 gepubliceerd door A. Ronse en T. Raison, lijkt een erg belangrijke inspiratiebron voor wederopbouwarchitecten die in de vroege jaren 1920 aan de slag gingen. Kenmerkend voor dit werk is dat eerst de traditionele, vooroorlogse architectuur wordt geanalyseerd aan de hand van fotografische documentatie en tekeningen, en dat deze vervolgens als inspiratiebron dient voor wederopbouwmodellen van hoeves. Men herhaalt de traditionele bakstenen gebouwen onder zadeldaken (breedhuis met lange gevel naar het erf gericht), soms met opkamers onder hogere nok. Typische elementen van de regionale architectuur zoals steunberen, en tuitgevels met aandaken en vlechtingen worden versterkt of (opnieuw) aangebracht. Deze tuitgevels worden zowel voor zijgevels, portalen als dakvensters aangewend. Dakvensters worden soms breed en hoog opgevat, zodat ze in concurrentie treden met de hoofdnok.

Enigszins gelijkend met het boerenhuis van 'Watervliet' is dat van de wederopbouwhoeve 'Kasteelhoeve' in Keiem (Diksmuide), naar ontwerp van architecten Gédéon Debackere en N. Lacroix. Ook hier flankeert een hoger volume (breed dakvenster) met tuitgevels de opkamer, en zijn de rechthoekige vensters gevat in tudor- of korfbogige ontlastingsbogen. Ook het boerenhuis van de hoeve 'Coude Scheure' in Mannekensvere (Middelkerke), naar ontwerp van architect Theo Raison is enigszins gelijkend door het centrale hogere volume met tuitgevel dat boven de hoofdnok van het boerenhuis uittorent. Bij deze huizen ontbreekt echter het gebruik van recuperatiebaksteen.⁴⁸

2.2. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.2.1. De historische waarde

- De hoevesite 'Watervliet' wordt gekenmerkt door een grote historische gelaagdheid. Ondanks de vernietigingen van de Eerste Wereldoorlog is de structuur van de walgrachtsite, teruggaand tot de late middeleeuwen, bewaard. Bij de wederopbouw van de jaren 1920 werd de vooroorlogse inplanting van boerenhuis en stalling behouden, zoals deze bekend is van historische kaarten en luchtfotografie uit de Eerste Wereldoorlog.
- De hoevesite 'Watervliet', gesticht in de late middeleeuwen, vormt een unieke getuige van de prestigieuze Handzaamse familie van den Berghe. Deze familie van kleine landadel maakte door de uitoefening van diverse hoge ambten in het graafschap Vlaanderen een steile opmars op de laatmiddeleeuwse maatschappelijke ladder. De bekendste telg Jan (1360- tweede kwart 15de eeuw), volgens zijn verdwenen grafmonument stichter van het 'kasteel van Watervliet', was onder meer raadsheer van de Bourgondische hertogen. Ook de afbeelding van de site op de kaart van Pourbus (circa 1561) bevestigt het belang ervan. Op een 17de-eeuwse kaart is de site aangeduid als een enkelvoudig omwalde site met een uitzonderlijk grote oppervlakte. Dat het walgrachtsysteem in de loop van de 17de of 18de eeuw, volgens de historische kaarten, verrijkt werd met een omwalling rond het huis, wijst op het blijvende belang van de site.
- De ontstaansperiode van de hoeve 'Watervliet' valt grosso modo samen met de piekperiode van walgrachtsites in het graafschap Vlaanderen. Dergelijke prestigieuze sites kwamen vaak voor in natte gebieden, zoals de broeken van de Krekelseek-Handzamevaart. De permanent hoge watertafel hielp immers om de statuswaarde van de omwalling, meer bepaald een gracht gevuld met water, te verzekeren. De uitzonderlijk grote oppervlakte van de walgrachtsite 'Watervliet' weerspiegelt de hoge status van de familie van den Berghe. Van de drie kasteel- of walgrachtsites die Handzame tijdens het 'Ancien Régime' bepaalden, is enkel deze site herkenbaar en leesbaar bewaard.

⁴⁸ Inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten, geraadpleegd op 3 juli 2017. ID-nummers: 78271, 74546. De landhuisallure van deze huizen is minder uitgesproken. Ze zijn niet gelegen op een apart perceel. Door het aansluiten van schuur of stalling bij het boerenhuis sluiten deze hoeves aan bij het langgestrekte type.

2.2.2. De culturele waarde

- De grotendeelse verwoesting van de hoeve 'Watervliet' op het einde van de Eerste Wereldoorlog is representatief voor het lot van het dorp Handzame en de traumatische ervaringen door de geallieerde beschietingen vanaf 30 juli 1917. De ligging op een tiental kilometer van het westelijk front, nabij een belangrijke spoorlijn met station, bepaalde het lot van het dorp en de hoeve. De wederopbouwhoeve vormt dan ook een belangrijke getuige van de Eerste Wereldoorlog, die de frontstreek jarenlang in zijn greep hield. De Grote Oorlog betekende voor Europa een culturele breuk met de 'lange 19de eeuw', getypeerd door een geloof in het positieve van de vooruitgang.
- Bij de erftoegang zijn twee opgaande Hollandse linden aangeplant als welkomstbomen. Ze getuigen van een eeuwenoude traditie met grote symbolische waarde, die na de Eerste Wereldoorlog bleef doorleven. De linden symboliseren bescherming, vruchtbaarheid en geluk.

2.2.3. De ruimtelijk-structurerende waarde

- De ligging van de hoevesite 'Watervliet' in de broeken van de Krekelbeek-Handzamevaart is gaaf bewaard. Grasland, lokale depressies en gedeeltelijk ook knotbomen die de vroegere omwallingen aangeven, een dam ten noorden van de buitenomwalling en de historische gebouwen structureren het overwegend open landschap. Ook de toponiemen 'Watervliet' en 'Bavendamme' verwijzen naar de ligging in de broeken en de periodieke overstroming van de beek. De kruinen van de linden bij de erftoegang en van de cultuurpopulieren markeren het open landschap. Bovendien geven de linden nog de positie van de verdwenen toegangsreef aan.

2.2.4. De architecturale waarde

- De inplanting van de vrijstaande hoevegebouwen - grotendeels uit de wederopbouwperiode - op het ruime erf verwijst sterk naar de vooroorlogse hoeve. Er is een sterke ensemblewerking tussen de bebouwing en de open, onbebouwde omgeving met voornamelijk grasland. De niet vernietigde stalling is conform de vooroorlogse architectuur van polderhoeves witgekalkt. Het gegeven van een apart, hoger gelegen huisperceel, als omwald perceel teruggaand tot de 17de of 18de eeuw, versterkt de landhuisallure van de in situ heropgebouwde woning. Deze allure resulteert verder ook uit de verzorgde baksteenarchitectuur. Het vooroorlogse, imposante volume onder zadeldak met markerende opkamer wordt herhaald, met benadrukking van regionale architectuurkenmerken. Zo werden de punt- of tuitgevels met aandaken van het vooroorlogse huis bij de wederopbouw niet enkel aangewend voor de zijgevels, maar ook voor de brede dakvensters die boven de hoofdnok uitstijgen. Sierlijke, regionaal geïnspireerde toevoegingen vormen de korbogige ontlastingsbogen van de vensters, de tudorboogdeuren en de geriemde omlijsting van het portaal. Ook twee in bolvorm geknipte palmboompjes voor het portaal, onderdeel van een traditionele erfbeplanting, ondersteunen de landhuisallure. Bij de wederopbouw kreeg de schuur een nieuwe inplanting in het verlengde van de niet-vernietigde stalling. Het hierdoor ontstane langgestrekte volume onder doorgetrokken zadeldak illustreert de verschillen tussen vooroorlogse en heropgebouwde constructies. Zo werd de baksteen bij de wederopbouw niet witgekalkt, en werden regionalistische elementen zoals aandaken, vlechtingen en steunberen benadrukt.
- De hoevegebouwen bevatten bouwhistorisch onderzoekpotentieel, dat relevant is voor de (bouw)geschiedenis van de site. De variatie in het baksteenmetselwerk gaat van bewaarde vooroorlogse muren (stalling), recuperatie van oude baksteen

(huis) tot baksteen uit de wederopbouwperiode (schuur). Eerder uitzonderlijk voor de wederopbouw van hoeves werd de gele baksteen voor het huis uit het puin gerecupereerd. Kenmerkend voor de wederopbouwperiode is ook de dakbedekking in rode mechanische pannen, zogenaamd 'Duitse pannen'. Ook het bewaarde houtwerk bevat bouwhistorisch potentieel. Een 17de- of 18de-eeuwse balk die in het bij het huis aansluitende nutsgebouw als latei voor een poort dient, en een moerbalk in de stalling getuigen nog van de vooroorlogse hoeveconstructie. In de paardenstal dateren de voederbakken boven een bakstenen boogconstructie nog van voor de oorlog. De bewaarde kruisvensters met kleine roedeverdeling, in de achtergevel van het huis, geven een beeld van het kenmerkende houtwerk bij wederopbouwhoeves uit de jaren 1920.

- De landhuisallure van het huis blijkt ook uit het verzorgde interieur. Naast twee salons en een opkamer, is er een ruime keuken. De salons worden gekenmerkt door een cementtegelvloer met geometrisch bloemmotief. Zowel in de keuken als in het centrale salon is de houten schouw uitgewerkt met een sierlijk consolemotief, dat terugkomt bij de wandkast van de opkamer. Ook de configuratie met een bakhuis dat aansluit bij het boerenhuis, is gaaf bewaard.

2.2.5. De archeologische waarde

- De hoevesite 'Watervliet' bewaart in hoge mate zijn archeologische context. De ontstaansperiode van de site in de late middeleeuwen correspondeert met terreinvondsten van vaatwerkscherven die tot de 15de of 16de eeuw opklimmen. De walgrachtsite - die nog afleesbaar is in lokale depressies en op één plaats als grachtverbreding gevuld met water - bevat dan ook archeologisch onderzoekpotentieel, dat relevant is voor de (bouw)geschiedenis van de site, en mogelijk ook voor het fenomeen van walgrachtsites in Vlaanderen. Dit potentieel is vermoedelijk hoog omdat de oorlogsvernietiging niet allesomvattend was en de wederopbouw de tweeledige walgrachtstructuur respecteerde. Bovendien werd het gebruik van de site en het omliggende landbouwareaal als grasland verdergezet in de 20ste eeuw en werd de bodem niet verstoord door nieuwe grootschalige bouwwerken.
- Archeologisch onderzoek, eventueel in combinatie met archief- en kaartenonderzoek, kan ook informatie opleveren over latere fases zoals de wijziging van een enkelvoudige naar een dubbele walgrachtsite. De noordzijde van de buitenomwalling wordt gemarkeerd door een aarden dam, waarvan datering en functie onduidelijk zijn. Ook de bewaarde en verdwenen gebouwen hebben een archeologisch onderzoekpotentieel. Onderzoek van de funderingen die mogelijk nog bewaard zijn in de ondergrond, kan de bouwgeschiedenis van de site verduidelijken. Archeologisch onderzoek is ook relevant voor de omliggende graslandpercelen naar de Krekelbeek-Handzamevaart toe. Deze percelen - reeds in de 17de en 18de eeuw gekarteerd als grasland - vormen een evidente context voor een walgrachtsite, die meestal gelegen was in een natte omgeving met een permanent hoge grondwatertafel.

2.3. Motivering van het type bescherming

De wederopbouwhoeve 'Watervliet' wordt beschermd als monument. Het Onroerendergoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Het perceel met grachtrestanten waar de wederopbouwhoeve op gebouwd is en ook de aansluitende graslandpercelen met microreliëf hebben een intrinsieke erfgoedwaarde en gelden niet enkel als de omgeving van de gebouwen.

2.4. Motivering van de afbakening van de monumentenbescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

- De eigenlijke hoevesite met langgestrekte schuur- en stalvleugel. De huidige perceelsgrens volgt nog de oorspronkelijke, grote omwalling. De recente constructie ten noordoosten van het huis wordt van bescherming uitgesloten.

- De graslandpercelen ten westen, ten noorden en ten oosten van de hoeve. Ten noorden wordt ook het graslandperceel tot aan de kronkelende Krekelbeek-Handzamevaart voorgesteld ter bescherming, met inbegrip van de tot zwemvijver vergraven grachtstructuur. Hierbij wordt gestreefd naar fysieke grenzen. Zo wordt perceel 13, ten oosten van de vijver, afgesneden, omdat zich hier een perceelsscheiding met gracht bevindt, die kadastraal niet gekend is.

- Een deel van de trage weg ten zuiden van de hoeve wordt meegenomen in de afbakening. Dit gebeurt omwille van de projectie van de kruinen van de lindes bij de erftoegang.

2.5. Juridische toestand

2.5.1. Onroerend Erfgoed:

In de buurt van het onroerend goed waar dit dossier over gaat zijn geen beschermingen gelegen.

Binnen de voorgestelde afbakening zijn volgende erfgoedlocaties opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed en vastgesteld als bouwkundig erfgoed op 5 oktober 2009:

- Historische hoeve 'Watervliet' (ID: 91229)

Nabij de hier voorgestelde afbakening zijn ook het Station Handzame (ID: 91237) en enkele panden in de Kronevoordestraat opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed. Ook de historisch belangrijke hoeve 'Croonevoorde' (ID: 91230) is opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed.

2.5.2. Ruimtelijke Ordening:

Volgens het Gewestplan Diksmuide-Torhout (KB 05/02/1979) is de wederopbouwhoeve met de resterende grachtstructuren gelegen in agrarisch gebied. Een brede kronkelende strook langsheen de Krekelbeek-Handzamevaart, die ook een deel van de valleigraslanden rond de hoeve omvat, is afzonderlijk aangeduid als agrarisch gebied met landschappelijke waarde.

Er zijn verder geen plannen van aanleg of gemeentelijke ruimtelijke uitvoeringsplannen van kracht.

2.5.3. Natuur en Bos:

De wederopbouwhoeve met omgevende valleigraslanden ligt niet in VEN of IVON, of vogelrichtlijngebied. De percelen behoren niet tot een Vlaams natuurreserveaat of een erkend natuurreserveaat. De percelen behoren ook niet tot een Habitatrictlijngebied. In

het valleigebied van de Handzamevaart stroomafwaarts van de wederopbouwhoeve is het vogelrichtlijngebied van de IJzervallei (BE2500831) afgebakend.

Een deel van de valleigraslanden rond de wederopbouwhoeve is op de biologische waarderingskaart gekarteerd als soortenarm permanent cultuurgrasland met bomenrijen. De waardering geeft een complex aan van biologisch minder waardevolle en waardevolle elementen. De sporen van het microreliëf in deze graslanden alsook de tot vijver vergraven grachtstructuur, werden niet afzonderlijk onderscheiden.

2.5.4. Landbouw en Visserij:

Het betrokken agrarisch gebied is niet herbevestigd als agrarisch gebied.

2.5.5. Water:

De Krekelbeek-Handzamevaart is ter hoogte van de valleigraslanden rond de wederopbouwhoeve geklasseerd als onbevaarbare waterloop van 1ste categorie, beheerd door de Vlaamse Milieumaatschappij. De officiële naam van het waterloopsegment volgens de Vlaamse Hydrografische Atlas is Handzamevaart (6005175). Een niet-gecategoriseerde waterloop volgt de oostelijke grachtomwalling en voert via de tot vijver vergraven grachtstructuur af naar de Krekelbeek-Handzamevaart.

Een deel van de valleigraslanden rond de wederopbouwhoeve behoort tot de actieve polder van de Bethoostersche Broeken (P3 01).

Een groot deel van de valleigraslanden rond de wederopbouwhoeve, inclusief de buitenste grachtrestanten, is effectief overstromingsgevoelig en bijgevolg aangeduid als risicozone. De walgrachtsite is mogelijk overstromingsgevoelig.

2.5.6. Landinrichting/ andere projecten:

In het valleigebied stroomopwaarts van de wederopbouwhoeve is de ruilverkaveling Kortemark I doorgevoerd. Deze ruilverkaveling oude stijl is afgewerkt in 1973.

Ten zuiden van de hoeve 'Watervliet', deels over het tracé van de voetweg (aangeduid als 'Sentier nr. 34' op de Atlas der Buurtwegen) is de aanleg van een fietspad voorzien. De plannen hiervoor zijn goedgekeurd door de gemeenteraad op 10/10/2016.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende Onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Kadasterarchief West-Vlaanderen, Mutatieschetsen en bijhorende staten Kortemark, afdeling 2, 1896/9, 1937/11.

Manschepe bouck van de heerlijkheid Wijnendale (1774), bewaard in het museum "Kasteel van Wijnendale".

Rijksarchief Brugge, Kaarten en Plannen, nr. 577: Kaart met het Bavendammetiend te Handzame, 17de eeuw.

BETHUNE J. 1900: *Epitaphes et monuments des églises de la Flandre au XVIème siècle, d'après les manuscrits de Corneille Gailliard et d'autres auteurs*, Brugge, 240-245.

DE DECKER S. 2002: *Over elfenheuvels en kabouterbergen. Een overzicht van de bewaarde mottekastelen in de provincie Oost-Vlaanderen*, Gent.

DE FLOU K. 1914: *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte*

van het graafschap Ponthieu, deel 1, Gent, kolom 583-585 (Bavendamme, Bavendammetiende).

DE FLOU K. 1936: *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, deel 17, Brugge, kolom 139-143 (Watervliet).

GILLIODTS-VAN SEVREN L. 1892: *Coutumes des petites villes et seigneuries enclaves. Syssele. Thourout. Watervliet*, deel 5, Brussel, 429-430.

KELLENS E. & VANDENBERGHE M. 2015: *Tabakfabriek N°253 - NEOS Handzame. De chronologie van een familie en een sigarenfabriek te Handzame 1903 - 1975* (uitgave in eigen beheer).

LAUWERS D. 1999: De leden van de Raad van Vlaanderen onder Jan zonder Vrees (1405-1419), Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling. www.ethesis.net geraadpleegd op 5 juli 2017.

LOWIE M. 1994: *Handzame 1801-1976 - dit was onze gemeente*, Aartrijke.

LOWIE M. 1999: De grote oorlog in het krekedal, deel I: 1914-1916, *Crekel beke. Jaarboek van de heemkundige kring Kortemark*, 11.

LOWIE M. 2000: De grote oorlog in het krekedal, deel II: 1917-1918, *Crekel beke. Jaarboek van de heemkundige kring Kortemark*, 12.

LOWIE I. 2006: Handzame, schitterende edelsteen van mijn jeugd, *Mededelingen van Vlaams Centrum voor Genealogie en Heraldiek* 25.4, 21-30.

RONSE A. & RAISON T. 1918: *Fermes-Types et constructions rurales en West-Flandre*, Brugge.

S.N. 2006: Oude tekst in de kerkmuur van Handzame, *Biekorf: Westvlaams archief voor geschiedenis, archeologie, taal- en volkskunde*, 106, 200-201.

VANDEWALLE-WILLEMS C. 1952: *Een mooie gemeente in de veie West-Vlaamse vlakte. Handzame hand in hand!*, Handzame, 6-57.

VERHAEGHE F. 1981: *Moated sites in Flanders: features and significance* in: HOEKSTRA T.J., JANSSEN H.J. & MOERMAN I.W.L. (red.): *Liber Castellorum*. 40 variaties op het thema kasteel, Zutphen, 98-121.

VAN BORK G.J. & VERKRUIJSSE P.J. 1985: *De Nederlandse en Vlaamse auteurs*, De Haan, 69.

VAN DEN ABEELE A. 2000: *Het Ridderlijk Gezelschap van de Witte Beer. Steekspelen in Brugge tijdens de late Middeleeuwen*, Brugge.

WERBROUCK M. 2010: Adellijke geslachten en hun kasteel Croonevoorde te Handzame, *Mededelingen van Vlaams Centrum voor Genealogie en Heraldiek* 29.1, 3-5.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

Afzonderlijk document

5.2. Fotobijlage

De "fotoregistratie van de fysieke toestand" bij het ministerieel besluit bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Kaarten en foto's

Afzonderlijk document